

โครงการประสานกระบวนการเรียนรู้
และพัฒนาเครือข่ายท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้

รายงานความก้าวหน้า ครั้งที่ 1

โดย เซาวลิต สิทธิฤทธิ และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ที่ คชต. 172545

โครงการประสานกระบวนการเรียนรู้
และพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยว
เชิงนิเวศภาคใต้ ตำบลกรุงชิง กิ่งอำเภอนบพิตำ
จังหวัดนครศรีธรรมราช 80160

15 พฤศจิกายน 2545

เรื่อง นำส่งรายงานความก้าวหน้าโครงการ ช่วงที่ 1

เรียน ผู้ประสานงาน สกว. ภาค

สิ่งที่ส่งมาด้วย รายงานความก้าวหน้า 3 ฉบับ

ตามที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ภาค) ได้อนุมัติโครงการประสานการเรียนรู้
และพัฒนาเครือข่ายท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้ โดยมีนายเชาวลิต สิทธิฤทธิ์ เป็นผู้ประสานงาน
เพื่อทำการศึกษาดำเนินการณที่ท่องเที่ยวของชุมชนในพื้นที่เป้าหมายเป็นภาระกิจงานในช่วงที่ 1

บัดนี้ทางผู้ประสานงานท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้ ได้ศึกษาและจัดทำรายงานความก้าวหน้า
ครั้งที่ 1 เรียบร้อยแล้ว จึงใคร่ขอส่งรายงานดังกล่าวให้ สกว.ภาค พิจารณานุมัติต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

ขอแสดงความนับถือ

(นายเชาวลิต สิทธิฤทธิ์)

ผู้ประสานงานโครงการ

สรุปผลการดำเนินการ

ชื่อโครงการ โครงการประสานกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยว
เชิงนิเวศภาคใต้

ผู้ประสานงาน นายเชาวลิต สิริฤทธิ์

ระยะเวลาดำเนินงาน 1 กันยายน 2545 ถึง 28 กุมภาพันธ์ 2546

เลขที่สัญญา RDC45S0010

สรุปกิจกรรมช่วงที่ 1

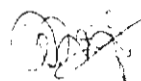
ชื่อกิจกรรม	วิธีการ/เครื่องมือ	ผลของกิจกรรม
1. การสำรวจชุมชน	การทดลองท่องเที่ยว การสำรวจพื้นที่	ได้ข้อมูลการจัดการเบื้องต้น ข้อมูลพื้นที่
2. การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน	การบันทึกเสียง การพูดคุย	ได้ข้อมูลความคิดเห็นแนวคิด และความต้องการของชุมชน
3. การสรุปเอกสารเบื้องต้น	ประมวลข้อมูล ทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง	เอกสารสรุปรายงาน ความก้าวหน้าครั้งที่ 1

ผลดำเนินงานในช่วงที่ 1 นับตั้งแต่ 1 กันยายน ถึง 15 พฤศจิกายน 2545

ปัญหาอุปสรรคที่เจอ ยังไม่มี

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม มีชุมชนที่สนใจอีกหลายชุมชนในการเข้าร่วมกับโครงการ น่าจะมีการพิจารณาในรอบต่อไป

ลงชื่อ

(นายเชาวลิต สิริฤทธิ์)

ผู้ประสานงานโครงการ

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	
ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
คำถามหลักของการวิจัย.....	2
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย.....	2
ระยะเวลาในการวิจัย	2
งบประมาณในการวิจัย	2
พื้นที่เป้าหมายในการวิจัย	3
ขอบเขตของประเด็นศึกษา	3
นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย	3
บทที่ 2 ทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	
การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	6
แนวคิดของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	7
หลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	14
ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	15
องค์ประกอบด้านการจัดการอย่างยั่งยืน.....	16
ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	21
องค์ประกอบด้านกิจกรรมกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อม	32
องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น.....	35
มาตรฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	48
ระบบนิเวศ.....	49
หลักเกณฑ์การกำหนดแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	59
ประเภทกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	60
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	
ขอบเขตของการวิจัย.....	67
ทีมวิจัย	68
กลุ่มคนที่ร่วมดำเนินการ	68
แหล่งข้อมูลและวิธีเก็บข้อมูล	68
การวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล.....	69
วิธีดำเนินการวิจัย	69

บทที่ 4 ผลการวิจัย

ข้อมูลชุมชนกลุ่มเป้าหมาย 12 ชุมชน.....	70
พัฒนาการของชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภาคใต้.....	78
สรุปศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภาคใต้.....	80
สรุปสถานการณ์ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภาคใต้.....	82
ผลกระทบจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภาคใต้.....	84
ภาคผนวก	

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะเสมือน "ด้ามขวานทอง" ที่ยื่นลงไปในทะเล ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลของลมมรสุม ทั้งมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและมรสุมตะวันตก จากลักษณะดังกล่าว ทำให้ภาคใต้ของประเทศไทย อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติที่หลากหลาย มีลักษณะภูมิประเทศทั้งชายฝั่งทะเล แนวป่าเขาทอดยาวลงไปทางใต้ ด้วยภูมิประเทศที่โดดเด่น จึงทำให้ภาคใต้ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง ทั้งระดับประเทศและระดับโลกทีเดียว นอกจากนี้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดังกล่าวแล้ว ชุมชนในภาคใต้ยังมีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ของผู้คน ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติมาอย่างยาวนาน

นับถึงวันนี้คนในชุมชนหลายชุมชนในภาคใต้ ซึ่งมีทรัพยากรท่องเที่ยวอยู่อย่างอุดมในอดีตนั้น ไม่แนใจนักว่าจะ ในภาวะปัจจุบัน กิจกรรมท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อตัวทรัพยากร และวิถีชีวิตของผู้คน อย่างมากมาย ในขณะที่สังคมโดยส่วนใหญ่ยังมองว่าการท่องเที่ยวเป็นเสมือน "พระเอกที่ม้าขาวมา กอบกู้ชาติบ้านเมือง" โดยเฉพาะมุมมองของผู้มีบทบาท อำนาจในการบริหารบ้านเมือง

ในภาวะปัจจุบัน ชุมชนจึงจำเป็นในการมองหาทางออก หรือแนวทางในการตั้งรับกับกระแสการท่องเที่ยวดังกล่าว การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ได้เข้ามามีอิทธิพลต่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทยอย่างมาก เนื่องจากความหลากหลายทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรทางวัฒนธรรม รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่สนใจและยอมรับของผู้คนจากทั่วโลก แต่อย่าลืมว่า การท่องเที่ยวในลักษณะนี้ เป็นการท่องเที่ยวที่ต้องเข้าไปสัมผัสกับพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและความเปราะบางสูง จึงจำเป็นต้องได้รับการปฏิบัติและควบคุมอย่างเป็นระบบ

ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ผ่านมา ปรากฏว่าในหลาย ๆ พื้นที่ ได้พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวไปในรูปแบบที่ไม่ตรงกับหลักการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน จนทำให้บางพื้นที่เมื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวไปแล้ว กลับไม่มีนักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชม แต่ในทางกลับกัน กลับพบว่าในภาวะปัจจุบัน มีชุมชนในภาคใต้หลายชุมชนที่พยายามเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการ ควบคุม ดูแลการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น ๆ แต่ยังขาดการร่วมมือร่วมใจ กับชุมชนอื่น ๆ อยู่ จึงทำให้เกิดสภาพต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างทำ

โครงการประสานกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาเครือข่ายท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคใต้ครั้งนี้ ได้มีแนวคิดที่จะดำเนินกิจกรรมในลักษณะของการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

7. พื้นที่เป้าหมายในการวิจัย

1. ชุมชนกะปง จังหวัดพังงา
2. ชุมชนเกาะยาว จังหวัดพังงา
3. ชุมชนเกาะพระทอง จังหวัดพังงา
4. ชุมชนพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร
5. ชุมชนบางใบไม้ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
6. ชุมชนถ้ำผึ้ง จังหวัดสุราษฎร์ธานี
7. ชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช
8. ชุมชนวังลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช
9. ชุมชนบางไถ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช
10. ชุมชนกรุงชิง จังหวัดนครศรีธรรมราช
11. ชุมชนเขานอจู้ จังหวัดกระบี่
12. ชุมชนตะหมอด จังหวัดพัทลุง

8. ขอบเขตของประเด็นศึกษา

8.1 สถานภาพและสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ของชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้เป็นอย่างไร

8.2 กระบวนการจัดการกับผลกระทบด้านต่าง ๆ เป็นแบบไหน

8.3 ทางเลือกหรือทางออกในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้มีประสิทธิภาพสูงสุดต่อชุมชนควรเป็นอย่างไร

9. นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

9.1 ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นฐานความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งเกิดจากการสะสมเรียนรู้เป็นระยะเวลายาวนาน ในการป้องกันหรือแก้ปัญหาเกี่ยวกับการดำรงชีวิต หรือการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมอย่างปลอดภัย ภูมิปัญญาอาจแสดงออกมาเป็นวัตถุ เช่น การประดิษฐ์ การใช้เทคโนโลยีดั้งเดิมในการประกอบอาชีพ หรือแสดงออกมาในลักษณะนามธรรม เช่น ความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม แล้วนำทั้งสองส่วนมาผสมผสานกันในการดำรงชีพให้อยู่รอด

9.2 นิเวศวิทยา หมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ

9.3 ระบบนิเวศ หมายถึง หน่วยพื้นที่หนึ่งที่ประกอบด้วยสังคมของสิ่งมีชีวิต กับสิ่งแวดล้อมทำหน้าที่ยร่วมกัน

9.4 ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง สภาพของชุมชนที่มีศักยภาพในการร่วมมือพึ่งพาอาศัยในกิจกรรมต่าง ๆ สามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้ โดยอาศัยความรู้และกลไกของชุมชน ชุมชนสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ สร้าง ภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ

9.5 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การท่องเที่ยวที่อยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติเป็นหลัก มีการเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่นั้น ๆ เป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นและให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ และสร้างจิตสำนึก และต้องกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

9.6 การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การวางแผนจัดการท่องเที่ยวที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม น้อยที่สุด พื้นที่ที่ต้องมีส่วนร่วมทั้งทางตรงและทางอ้อม มุ่งเน้นไปสู่ความยั่งยืนของสภาพแวดล้อมทุก ๆ ส่วน

9.7 การอนุรักษ์ (Conservation) การอนุรักษ์ไม่ได้หมายความว่า จะเก็บไว้อย่างเดียว หากหมายถึงการใช้อย่างชาญฉลาด (Wise Use) คือการใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ภายใต้ข้อจำกัดคือ ไม่กระทบกระเทือนต่อระบบ (Optimum Use) ให้มีเศษเหลือน้อยหรือของเหลือน้อยที่สุด และให้มีใช้ได้ในระยะเวลานาน เนื่องจากการใช้ประโยชน์ในอุทยานแห่งชาติไม่ใช่การใช้แบบสิ้นเปลืองใช้แล้วหมดไป

9.8 การท่องเที่ยวชุมชน (Community Based Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะเป็นชุมชน พื้นฐานที่สำคัญคือการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวของพื้นที่ มีส่วนช่วยในการกระตุ้นเศรษฐกิจของท้องถิ่นด้วยการสร้างงานและการกระจายรายได้ ขณะเดียวกันก็ช่วยในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะ

9.9ขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึง ปริมาณนักท่องเที่ยวรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว/กิจกรรมนันทนาการและระดับการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกที่แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจะสามารถรองรับได้ โดยไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว และประสบการณ์นันทนาการที่นักท่องเที่ยวควรจะได้รับจากการไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ

9.10 ผลกระทบสิ่งแวดล้อม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อม ทั้งขนาดและทิศทาง การกระทำของมนุษย์หรือภัยธรรมชาติ การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการท่องเที่ยวและกิจกรรมอื่น ๆ พิจารณาได้จากการกระทำของกิจกรรมเหล่านั้น ต่อระบบสิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งสิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ส่วน คือ นิเวศวิทยา ชีวภาพ กายภาพ และเคมี

ผลกระทบสิ่งแวดล้อมมีได้ทั้งทางบวกและทางลบ ส่วนความรุนแรงขึ้นอยู่กับชนิดของขนาดของกิจกรรม และคุณสมบัติของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมซึ่งมีความทนทานแตกต่างกัน

9.11 การสื่อความหมายธรรมชาติ หมายถึง การสื่อความหมายเป็นศิลปะของการอธิบายถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อให้นักท่องเที่ยวหรือสาธารณะชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อเป็นการกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวและสาธารณะชนได้ตระหนัก และอย่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

9.12 เส้นทางศึกษาธรรมชาติ (Nature trails) หมายถึง เส้นทางศึกษาธรรมชาติในแหล่งท่องเที่ยวที่มีระยะใกล้ไม่เกิน 1.5 กิโลเมตร และใช้เวลาเดินตลอดเส้นทางไม่เกิน 45 นาที โดยมุ่งเน้นถึงการสื่อความหมายธรรมชาติอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ความรู้่างาย ๆ แก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินชมธรรมชาติในระยะทางไม่ไกล และไม่ลำบากมากนัก

บทที่ 2

ทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) เป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ที่มุ่งเน้นการจัดการรักษาสีงแวดล้อมเป็นสำคัญ และกำลังเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน เพราะถือเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ก่อให้เกิดความสมดุลแห่งกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวและกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดลอมในแหล่งท่องเที่ยวควบคู่กันไป จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องช่วยกันสนับสนุนส่งเสริมให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศก่อประโยชน์สูงสุดแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งในปัจจุบันและอนาคต การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามการบัญญัติของนักวิชาการท่องเที่ยว เช่น Ecotourism, Green Tourism, Environment - Friendly Tourism, Environmental Pilgrimage, Ethical Tourism, Responsible Tourism, Community - Based Tourism, Nature Based Tourism, Nature - Oriented Tourism, Bio Tourism, Appropriate Tourism แต่ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายที่สุดคือ Ecotourism หรือใช้ชื่อภาษาไทยตามการบัญญัติศัพท์ของราชบัณฑิตยสถานว่า "การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ" หรือ "นิเวศทัศนาจร"

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ว่า "การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การท่องเที่ยวที่เข้าไปสัมผัสธรรมชาติซึ่งต้องมีการให้ความรู้ทางนิเวศวิทยาจากผู้ที่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ อย่างแท้จริง เพื่อให้ นักท่องเที่ยวมีความรู้เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ความหมายยังได้รวมถึงสภาพทางวัฒนธรรม วิถีความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ได้รับรักษาไว้"

จึงเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เพื่อประสานการท่องเที่ยวกับความพอใจในการเรียนรู้ และสัมผัสกับระบบนิเวศซึ่งแตกต่างอย่างชัดเจนกับความสนใจในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอันเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) แม้ว่าจะมีการคาบเกี่ยวกันในเชิงพื้นที่ก็ตาม เว้นแต่จะรวมเอาลักษณะทางวัฒนธรรมที่มีวิถีชีวิตแบบธรรมชาติเข้าเป็นส่วนหนึ่งในระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาตินั้น ในทำนองเดียวกันการท่องเที่ยวธรรมชาติ (Natural Tourism) ก็ไม่ใช้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งหมด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวและการจัดการท่องเที่ยวนั้น ๆ ด้วย

2.2 แนวคิดของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

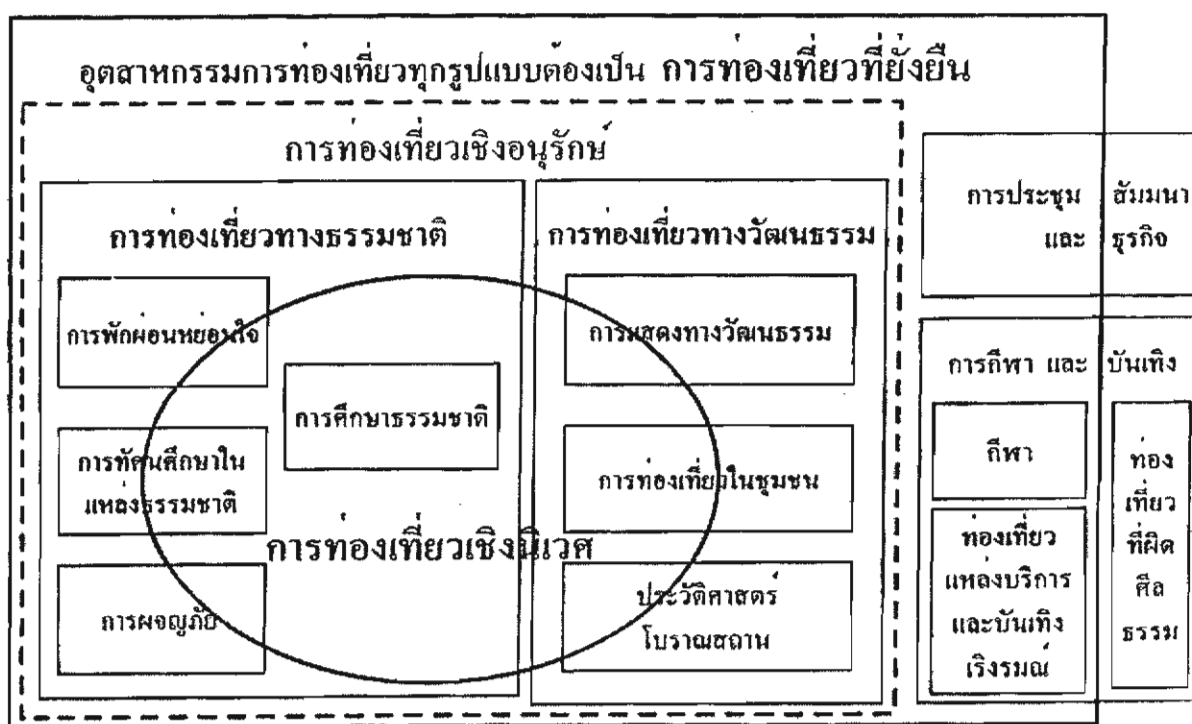
ในปัจจุบันแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดีทั้งภาครัฐและเอกชน ในการตระหนักถึงการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมโดยก่อให้เกิดกระแสสำคัญ 2 ประการ คือ กระแสความต้องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้นและขณะเดียวกันเกิดกระแสต้องการเร่งรัดให้มีการเสนอขายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้นด้วย ซึ่งกระแสสำคัญทั้ง 2 ประการนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดการพัฒนาการตลาดของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นอย่างมาก อันจะช่วยอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมให้ยั่งยืนตลอดไป จึงเป็นสาเหตุสำคัญทำให้การประชุมนานาชาติด้านสิ่งแวดล้อมและพัฒนาแบบยั่งยืนขึ้น ณ เมืองแวนคูเวอร์ ประเทศแคนาดา เมื่อเดือนมีนาคม ปี ค.ศ. 1990 (พ.ศ. 2533) จากผลของการประชุมครั้งนี้ได้ให้ความหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนว่า “ หมายถึง การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและเจ้าของท้องถิ่น ในขณะเดียวกันก็ปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่างๆ ของอนุชนรุ่นหลัง จึงมีความหมายรวมถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจสังคมและสุนทรียภาพ พร้อมกับรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย ” จากความหมายดังกล่าวสามารถนำมาแปลเป็นหลักการเบื้องต้นและสร้างกรอบนโยบายและแนวทางปฏิบัติการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน จึงทำให้ประเทศต่าง ๆ พยายามคิดหารูปแบบการท่องเที่ยวใหม่เพื่อไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน เป็นเหตุให้มีการจัดประชุม Earth Summit ขึ้นที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน ค.ศ. 1992 (พ.ศ. 2535) ในที่ประชุมมุ่งเน้นความสนใจของทั่วโลกสู่ประเด็นเรื่องการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม และสรุปบทเรียนเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ผ่านมา เพื่อมุ่งสู่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน จากการประชุมนี้เองทำให้เกิดแนวคิดของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศซึ่งเกิดกระแสการเรียกร้องหลัก 3 ประการดังต่อไปนี้ คือ

1. กระแสความต้องการของชาวโลกให้เกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในการท่องเที่ยว เป็นกระแสดความต้องการของประชาชนทั่วโลกเกิดการสร้างจิตสำนึกในแง่การอนุรักษ์ต่อสิ่งแวดล้อมระดับท้องถิ่นจนถึงขอบข่ายกว้างขวางไปทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์ระบบนิเวศเพื่อคงความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้
2. กระแสความต้องการของนักท่องเที่ยวให้เกิดการศึกษาเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นกระแสดความต้องการที่มากขึ้นในหมู่นักท่องเที่ยวที่ต้องการได้รับความรู้ ความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยวมากกว่าความสนุกเพลิดเพลินเพียงอย่างเดียว เพื่อสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่
3. กระแสความต้องการของชุมชนท้องถิ่นให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว เป็นกระแสดความต้องการของชุมชนระดับท้องถิ่นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว

เพื่อเป็นหลักประกันให้การพัฒนาการท่องเที่ยวให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องและชุมชนท้องถิ่นยอมรับในผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับเพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่เหมาะสม

จากกระแสหลักทั้ง 3 กระแสดังกล่าวนี้นำให้เกิดความตื่นตัวในการพัฒนาการท่องเที่ยวทางเลือกใหม่ขึ้นเพื่อมาทดแทนหรือแข่งขันกับการท่องเที่ยวรูปแบบประเพณีนิยม โดยมีการประยุกต์รูปแบบการท่องเที่ยวที่นำไปสู่กระแสหลักทั้ง 3 มานำเสนออยู่หลายรูปแบบ แต่รูปแบบการท่องเที่ยวที่กล่าวถึงกันมากที่สุดก็คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ได้กำหนดไว้ว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบหรือเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ การท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ และระบบนิเวศมีการจัดการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม มีการให้การศึกษแก่ผู้ท่องเที่ยว และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเน้นที่การศึกษาธรรมชาติ และระบบนิเวศ โดยมีส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือระบบนิเวศนั้น ไม่ว่าจะเป็นชุมชน วัฒนธรรม หรือ การผจญภัยเล็กน้อยเข้ามาเป็นส่วนเสริม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงยังมีสัดส่วนไม่มากนักในกระบวนการท่องเที่ยว

แผนภูมิที่ 1 แสดงรูปการท่องเที่ยวในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ที่มา : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.) 2540

พร้อมกันนี้ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นและแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวโดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อมุ่งให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ ได้กำหนดองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน ที่ประกอบด้วย ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรม และด้านองค์กร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. องค์ประกอบด้านพื้นที่

เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติเป็นหลัก มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น (Identity or Authentic or Endemic or Unique) ทั้งนี้รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ (Eco - system) ในพื้นที่ของแหล่งนั้น ดังนั้นการศึกษาและวิเคราะห์องค์ประกอบด้านพื้นที่จึงมีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ (Nature - based Tourism)

2. องค์ประกอบด้านการจัดการ

เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ถึงความรับผิดชอบต่อ (Responsible Travel) ของเจ้าของท้องถิ่น ผู้ประกอบการหรือนักท่องเที่ยว ซึ่งไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม (no or low impact) โดยมีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและการกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน (Sustainably Managed Tourism)

3. องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ

เป็นการศึกษาและวิเคราะห์กิจกรรมและกระบวนการต่าง ๆ ที่ดำเนินการในพื้นที่ ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเื้อื่อต่อการเรียนรู้ (Learning process) โดยมีการให้การศึกษา (Knowledge) ประสบการณ์ (Experience) ความประทับใจ (Appreciation) เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องจึงเป็นการท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมการศึกษา

4. องค์ประกอบมีส่วนร่วม

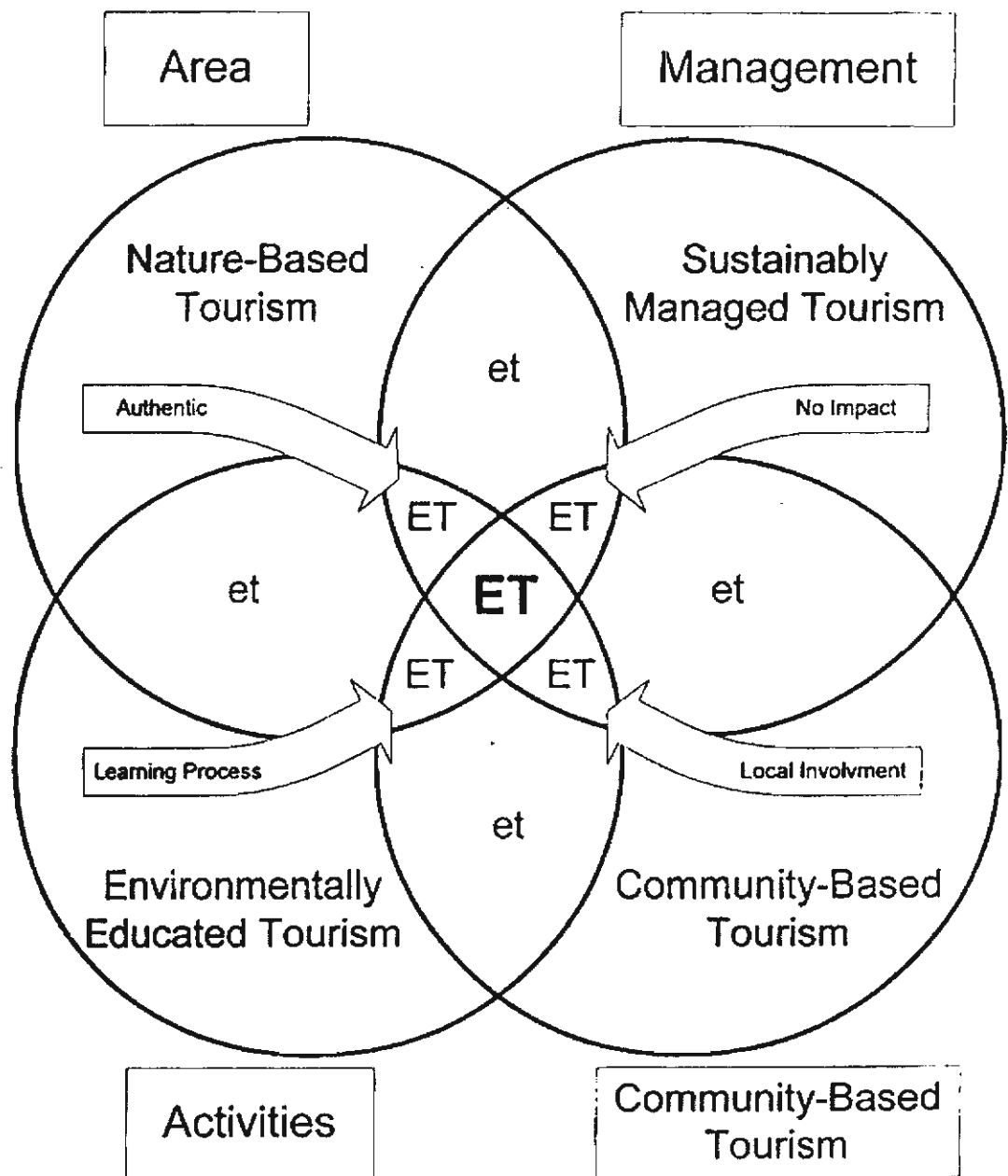
เป็นการศึกษาและวิเคราะห์แหล่งท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนท้องถิ่น (Involvement of local community or People participation) ที่มีส่วนร่วมเกือบตลอด

กระบวนการ เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อท้องถิ่น (Local benefit) โดยประโยชน์ต่อท้องถิ่นที่ได้หมายถึง ความรวมถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต การได้รับผลตอบแทน เพื่อกลับมาบำรุงรักษา และจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย และในที่สุดแล้วท้องถิ่นที่มีส่วนในการควบคุมพัฒนาการท่องเที่ยวอย่าง มีคุณภาพ ท้องถิ่นในขั้นนี้เริ่มต้นจากระดับรากหญ้า (grass root) จนถึงการปกครองท้องถิ่น และอาจรวมถึงการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation - based Tourism)

ข้อกำหนดที่ชัดเจนของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ขององค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านหากการท่องเที่ยวใดมีองค์ประกอบครบสมบูรณ์ดังกล่าวแล้ว จัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สมบูรณ์ หากขาดหรือปราศจากข้อใดข้อหนึ่งไปความสมบูรณ์จะลดน้อยลงจนอาจต้องจัดการส่งเสริมหรือทำให้การท่องเที่ยวนั้นเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ๆ ต่อไป

General Concept of Ecotourism

Ralf Buckley 1994

แผนภูมิที่ 2 แสดงหลักการพื้นฐานที่สำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
ที่มา : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.) 2540

สุรเชษฐ์ เชนฐมาส (2542) อธิบายว่าหลักการสากล การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีองค์ประกอบดังนี้

1. การท่องเที่ยวที่เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม หรือไม่ให้เกิดผลกระทบอะไรเลย
2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรเน้นเรื่องธรรมชาติและวัฒนธรรมเป็นจุดประชาสัมพันธ์ส่งเสริม ไม่เน้นเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกเป็นจุดขาย
3. ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญเรื่องการให้ความรู้ ความเข้าใจแก่คนที่มาเยือนสร้างจิตสำนึก เพิ่มพูนประสบการณ์ได้ประสบการณ์และมีคุณภาพ
4. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้ผลตอบแทนแก่แหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวมาเยือน อาทิ ค่าผ่านเข้าชม ค่าเช่า เพื่อเจ้าของพื้นที่จะได้นำรายได้กลับไปทำนุบำรุงสถานที่
5. ให้ประโยชน์ เปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ได้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ ซึ่งเห็นว่าเป็นส่วนที่ยากที่สุด เนื่องจากต้องมีความเข้าใจกันระหว่างผู้ประกอบการชุมชน

The Ecotourism Society (2543) ได้ให้ความหมายของ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า เป็นการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมซึ่งจะช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และปรับปรุงสวัสดิภาพของผู้คนในท้องถิ่นให้ดีขึ้น

James Butler, University of Alberta, Canada (2538) ได้บรรยายไว้ใน การสัมมนาวิชาการ เรื่อง "นิเวศวิทยา : ความจำเป็นในทศวรรษนี้" เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2538 จังหวัดเชียงใหม่ ว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีลักษณะสำคัญ 8 ประการ ดังนี้

1. ต้องให้การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อมแก่นักท่องเที่ยวก่อนเข้าไปยังแหล่งท่องเที่ยว เช่น การจัดการบรรยายเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ในพื้นที่ ความเปราะบางของระบบนิเวศ และการปฏิบัติของนักท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบริเวณที่เข้าไป เป็นต้น
2. ต้องไม่ทำให้ทรัพยากรการท่องเที่ยวนั้น ๆ เสื่อมค่าลง เช่น ไม่หักหินงอกหินย้อยออกมาจากถ้ำ ไม่เก็บพืชพันธุ์ธรรมชาติที่หายากออกมาจากแหล่งของมัน หรือลักษณะที่ดูถูกดูแคลนวัฒนธรรมประจำถิ่น
3. ต้องให้ความสนใจในคุณค่าที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่ใช่การสร้างขึ้นใหม่ สนใจเฉพาะคุณค่าที่แท้จริงเท่านั้น เช่น การขึ้นไปเที่ยวชมและพักบนเขาใหญ่เพื่อตีกอล์ฟ เป็นต้น

4. ต้องมองคนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ต้องไม่มองแยกส่วนและไม่เปลี่ยนแปลงสิ่งมีชีวิตให้มาสอดคล้องกับความต้องการของคน เช่น สร้างถนนคอนกรีตอย่างดีเพื่อเข้าไปยังพื้นที่ป่าไม้เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกแก่คน เป็นต้น

5. ชีวิตป่า สิ่งแวดล้อม และคนท้องถิ่น ต้องได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กล่าวคือ ต้องมีผลประโยชน์ส่วนหนึ่งกลับไปบำรุงรักษาชีวิตป่าและสิ่งแวดล้อม และคนท้องถิ่นได้รับผลทางเศรษฐกิจ สังคม จากการดำเนินการดังกล่าว

6. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นประสบการณ์ตรงของมนุษย์ที่จะได้รับจากธรรมชาติ วัฒนธรรม สังคม และวิถีชีวิต การท่องเที่ยวถือเป็นการแลกเปลี่ยนด้านประสบการณ์ทั้งทางด้านธรรมชาติ วัฒนธรรม สังคม และวิถีชีวิตของคนบนโลก

7. ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่เป็นไปในเชิงศึกษาธรรมชาติ วัฒนธรรม สังคม วิถีชีวิต มากกว่าความมัน ความเสี่ยง หรือ การแข่งขัน เช่น การแข่งแรลลี่ไม่น่าจะใช้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

8. ต้องเป็นการท่องเที่ยว ที่คำนึงถึงความสามารถในการรองรับได้ของพื้นที่และสังคม วัฒนธรรม เช่น การท่องเที่ยวไปยังพื้นที่เกาะที่มีชื่อเสียงมากของคนไทย เป็นต้น

สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยความร่วมมือของ CIDA & AIDAB ได้จัดการประชุมนานาชาติ เรื่อง Eco Tourism : Concept, Design and Strategy ขึ้นเมื่อวันที่ 6 - 8 กุมภาพันธ์ 2538 โดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จาก ประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย ทวีปยุโรป ไทย และประเทศต่าง ๆ ในภาคพื้นเอเชียแปซิฟิก ร่วมสัมมนา 250 คน ที่กรุงเทพฯ ซึ่งที่ประชุมดังกล่าวได้ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้อย่างชัดเจน และเป็นเอกภาพ ดังนี้

1. Nature : Based: การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทั้งด้านความหลากหลายทางชีวภาพ ด้านภูมิศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี โดยต้องยึดหลักสำคัญที่ว่า เราจะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมเหล่านั้นไว้ให้ดีที่สุด เพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

2. Sustainably Manage : การท่องเที่ยวทุกประเภทต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ประเทศทุกประเทศ ท้องถิ่นทุกท้องถิ่นจำเป็นต้องพยายามจัดการท่องเที่ยวของตนโดยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม หรือ กระทบน้อยที่สุด

3. Inclusive of and Cultural Aspects : การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมถึง การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ค่านิยม ตลอดจนวิถีชีวิต เอกลักษณ์ของท้องถิ่นและประเทศซึ่งเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลายเท่านั้น

4. Environmentally Educative : การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องให้การศึกษาทั้งต่อนักท่องเที่ยวและประชากรในท้องถิ่น เป็นการศึกษาที่ต้องการจะหยั่งรากลึกลงในจิตสำนึกของแต่ละคนให้ตระหนักถึงความจำเป็น และความสำคัญอย่างยิ่งยวดในอันที่จะทะนุถนอมไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัว

5. Benefit and Involvement of Local People : การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เน้นตรงจุดที่ว่าในการจัดการการท่องเที่ยว ประชาชนบนพื้นที่จะต้องมีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ และสามารถได้รับประโยชน์จากกำไรของการท่องเที่ยว ซึ่งถือว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นกุญแจสำคัญที่นำไปสู่การกระจายรายได้

6. Product Authentic : การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจากมุมมองเชิงตลาด มีจุดเน้นที่ว่าผลิตภัณฑ์คือทัวร์ต่าง ๆ นั้น จะต้องเป็นทัวร์ที่มีลักษณะครบตามเกณฑ์ที่กล่าวมาแล้วในข้อ 1-5 มิใช่การนำเอาชื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไปติดบนผลิตภัณฑ์เดิม เท่านั้น

7. Tourism Satisfaction : ความพอใจของนักท่องเที่ยวนับเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน นักท่องเที่ยวที่พอใจจึงจะกลับมาเที่ยวอีก กิจกรรมที่บริษัททัวร์เสนอต่อนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องเป็นกิจกรรมที่ตรงหรือไม่เกินความคาดหวังของนักท่องเที่ยว

2.3 หลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 4 องค์ประกอบที่ได้กล่าวแล้ว นำไปสู่หลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 4 ประการ

1. เป็นการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบน้อยที่สุดต่อทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมโดยรอบ การออกแบบสิ่งก่อสร้างจะต้องกลมกลืนกับธรรมชาติ

2. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวโดยผ่านสื่อต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และได้รับความเพลิดเพลิน สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และช่วยลดผลกระทบด้านลบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจ้างงาน การบริการนำเที่ยว การให้บริการที่พัก การขายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น

4. เป็นการท่องเที่ยวให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจ การจัดการ เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจและรู้สึกเป็นเจ้าของ

2.4 ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นแหล่งท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้านชีวภาพ และวัฒนธรรมประเพณี โดยยึดหลักที่ว่าต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมไว้ให้ดีที่สุด เพื่อให้สามารถสืบต่อถึงอนุชนรุ่นหลัง

2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการจัดการอย่างยั่งยืนทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักที่ว่าไม่ต้องให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือให้กระทบน้อยที่สุดเพื่อส่งผลกระทบต่อถึงการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้คงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของท้องถิ่นในแง่ของสังคมและวัฒนธรรม โดยยึดหลักที่ว่าต้องใช้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลาย

4. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความรู้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ดูแลการท่องเที่ยว ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่นโดยยึดหลักที่ว่าให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้รับความรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีจิตสำนึกในอันที่จะทะนุถนอมไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัว

5. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมและมีผลประโยชน์ โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจและได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว อันจะนำไปสู่การกระจายรายได้

6. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ โดยยึดหลักที่ว่าต้องไม่เกินขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ทุก ๆ ด้าน ทั้งทางด้านจำนวนนักท่องเที่ยวสถานที่ท่องเที่ยว ชุมชน และสภาพแวดล้อมโดยรอบ

7. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการตลาดของการบริการท่องเที่ยวครบตามเกณฑ์แห่งการอนุรักษ์อย่างแท้จริง โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ธุรกิจการท่องเที่ยวเน้นในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ

8. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจต้องการเข้าร่วมท่องเที่ยวหรือกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีก โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้กิจกรรมท่องเที่ยวตรงตามความคาดหวังของนักท่องเที่ยว

2.5 องค์ประกอบด้านการจัดการอย่างยั่งยืน

เป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน (Sustainably Managed Tourism) โดยมีความรับผิดชอบไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม ถ้าหากจะมีผลกระทบบ้างก็ให้น้อยที่สุด ทั้งนี้มีการจัดการที่ครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและการกำจัดมลพิษ และการควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต

การบริหารจัดการท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืน

1. แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainably Managed Tourism)

จากการศึกษาในครั้งนี้ประมวลสรุปได้ว่า (วท. 2540) " การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมน้อยที่สุด มีความเชื่อมโยงสอดคล้องกันทั้งด้านการพัฒนาและการตลาด ที่จะนำพานักท่องเที่ยวมาชื่นชมทรัพยากรการท่องเที่ยวนั้น ๆ ได้เป็นประจำสม่ำเสมอ อันจะส่งให้เกิดการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจที่จะตอบสนองต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างต่อเนื่อง " และในการนี้ผู้วิจัยเห็นว่า มีแนวคิดบางส่วนที่มีการบันทึกไว้หรือกล่าวไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

การประชุม Globe'90 ณ ประเทศแคนาดา ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า " การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน " หมายถึงการพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบันโดยมีการป้องกันสงวนรักษาโอกาสต่าง ๆ ของอนุชนรุ่นหลังด้วย การท่องเที่ยวนี้มีความหมายถึง การจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศไว้ด้วย

การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา หรือการประชุม Earth Summit ที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนไว้ว่าเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นจุดหมายปลายทางจะเป็นที่ใดจะเป็นกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็ก ทั้งในเมืองและในชนบท

Robert Clever don และ WTO (2542) เสนอว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมี การปกป้องและสงวนความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่ยังสามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย ทั้งนี้แนวความคิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน มุ่งเน้นให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยรวม ปรับสภาพการจัดการเพื่อเข้าสู่ยุคใหม่ของกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไป ขอบเขตการพัฒนาจึงครอบคลุมทุกส่วนของการท่องเที่ยว คือ

1. กิจกรรมการท่องเที่ยวจะต้องดำรงอยู่ได้
2. มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมเยือนอย่างสม่ำเสมอ
3. ทรัพยากรการท่องเที่ยวยังคงรักษาความดึงดูดใจไว้ได้ไม่เสื่อมคลาย
4. กิจกรรมการบริการมีกำไร แม้ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการให้บริการอยู่เสมอ
5. ผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม ต้องไม่มีหรือ

น้อยที่สุด

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2542) เสนอไว้ในเอกสารทางวิชาการว่า การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การท่องเที่ยวที่มีลักษณะสำคัญอยู่ 6 ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

1. เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทุกประเภท ทั้งในแหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถานและแหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรม
2. เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นคุณค่าและความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละแหล่งท่องเที่ยว
3. เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว
4. เป็นการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัส เรียนรู้ และได้รับประสบการณ์ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวัฒนธรรม
5. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผลตอบแทนแก่ผู้ประกอบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนยาว
6. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และคืนประโยชน์กลับสู่ทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นด้วย

2. หลักการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน 10 ประการ (วท,2540)

1. Using Resource Sustain ably

การอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างพอดีให้คุ้มค่า ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นแนวทางการทำธุรกิจในระยะยาว

2. Reducing Over - consumption and Water

เป็นการลดการบริโภคที่มากเกินไปจนเกิดความจำเป็น และการลดของเสีย จะช่วยเสียดุลค่าใช้จ่ายในการทำบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาว และเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยว

3. Maintaining Diversity

การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาว และช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

4. Integrating Tourism into Planning

การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยว เข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาการท่องเที่ยว และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม จะช่วยขยายศักยภาพทางการท่องเที่ยวในระยะยาว

5. Supporting Local Economics

การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยพัฒนาด้านราคา และคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้เกิดการทำลายอีกด้วย

6. Involving Local Communities

การมีส่วนร่วมเต็มที่ของท้องถิ่นในสาขาการท่องเที่ยว ไม่เพียงแต่สร้างผลตอบแทนแก่ประชากรและสิ่งแวดล้อมโดยรวม แต่ยังช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวอีกด้วย

7. Consulting Stakeholders and the Public

การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ ระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง และมีส่วนได้ส่วนเสียและมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น องค์กร และสถาบันที่เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นในการที่จะร่วมงานไปในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งแก้ปัญหาและลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน

8. Training Staff

การอบรมบุคลากรโดยสอดคล้องแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืนต่อบุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ จะช่วยยกระดับการบริการการท่องเที่ยว

9. Marketing Tourism Responsibly

การตลาดที่จัดเตรียมข้อมูลข่าวสารอย่างพร้อมมูล การสร้างความเข้าใจ การสื่อความหมายให้นักท่องเที่ยวเข้าใจและเคารพในสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว และช่วยยกระดับความพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย

10. Undertaking Research

การวิจัยและการติดตามตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต่อการช่วยแก้ปัญหา และเพิ่มผลประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว และนักลงทุน

3. การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว มุ่งองค์ประกอบสำคัญดังต่อไปนี้

1. คงรักษาไว้ให้คงมีสภาพเดิมมากที่สุดและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี (สะอาด) มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

2. การออกแบบสิ่งก่อสร้างสิ่งบริการอำนวยความสะดวกการท่องเที่ยว (ที่พัก การเดินทาง การบริการอาหาร เครื่องดื่ม ห้างสรรพสินค้า) ต้องกลมกลืนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมพื้นบ้านไม่เป็นสิ่งแปลกปลอมเข้าไป

2.1 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ควรหลีกเลี่ยงการตัดต้นไม้เป็นสำคัญ คำนึงถึงกระแสน้ำจะไม่ก่อให้เกิดการพังทลาย และไม่กีดขวางเส้นทางเดินของสัตว์

2.2 อาคารก่อสร้างที่อยู่ใกล้โบราณสถาน และแหล่งวัฒนธรรม ต้องสร้างให้กลมกลืนกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นนั้น ๆ

2.3 การเดินทางเข้าชมที่สะดวก (มิได้ หมายถึง ถนนลาดยางจนถึงแหล่งท่องเที่ยว) ทางเดินในแหล่งธรรมชาติที่เปราะบาง ควรทำทางเดิน (Board Walk) คำนึงถึงความปลอดภัย มีระบบสื่อความหมายที่ดี (แม้เดินเที่ยวคนเดียวก็ได้) รวมถึงการติดต่อสื่อสารระหว่างนักท่องเที่ยวกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเมื่อมีเหตุการณ์ฉุกเฉิน ป้ายสื่อความหมายควรออกแบบให้ได้ทนทาน

2.4 แหล่งบริการอาหารและเครื่องดื่ม ต้องคำนึงถึงการกำจัดขยะและน้ำเสีย

2.5 แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ ควรสร้างห้องสุขาบริการตามระยะทางเดินห่างกันอย่างน้อย 3 กิโลเมตรต่อหนึ่งแห่ง ห้องสุขาต้องสะอาด (คิดค่าบริการเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายการรักษาและดูแล)

3. มีการจัดการสาธารณูปโภคพื้นฐานต้องคำนึงถึงขีดความสามารถ ขอบเขตในการรองรับปริมาณนักท่องเที่ยว (จำนวนนักท่องเที่ยว) โดยใช้หลักการสภาพแวดล้อม ขีดความสามารถรองรับทางกายภาพและขีดความสามารถรองรับทางสภาพแวดล้อม อาทิ น้ำประปา ไฟฟ้า ขยะมูลฝอย ต้องมีแผนการจัดการที่ดีเพียงพอต่อการใช้

4. ศึกษาวิเคราะห์ความอ่อนไหวของระบบนิเวศ ทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมและแหล่งโบราณคดี โบราณสถานต่าง ๆ แม้เป็นเพียงเนินดินร้าง ย่อมสะท้อนอดีตการที่ทรงคุณค่า ซึ่งเราสามารถศึกษาค้นคว้าถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณได้

5. การออกแบบก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการตัดต้นไม้เป็นสำคัญ คำนึงถึงผลกระทบต่อพฤติกรรมของสัตว์ อาจถูกรบกวนในสิ่งที่แปลกปลอมคงรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายของพืชพันธุ์และสัตว์ป่า

การเดินทางเข้าชมที่สะดวกนั้นมิได้หมายถึงถนนสายลาดยางรถถึงแหล่งท่องเที่ยวควรคำนึงถึงความปลอดภัยมีระบบสื่อความหมายที่ดี (แม้เดินเที่ยวคนเดียวก็ได้) รวมถึงการติดต่อสื่อสารระหว่างนักท่องเที่ยวกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ฉุกเฉิน แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติบางแห่งควรมีทางเดิน (Board walk) โครงการสร้างถนน การออกแบบป้ายสื่อความหมายนั้น ควรออกแบบให้น่าสนใจ นานทนทาน

6. ศึกษาและสำรวจแหล่งพลังงาน เพื่อนำมาใช้ก่อประโยชน์มากที่สุด เช่น พลังงานแสงอาทิตย์ พลังงานกระแสมและพลังงานความร้อนใต้พิภพ ควรใช้พลังงานจากธรรมชาติมากที่สุด หลีกเลี่ยงการใช้น้ำมันธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้เครื่องปรับอากาศมากที่สุด

7. ศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่น การก่อสร้างให้กลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อม และวัฒนธรรมพื้นบ้าน ไม่เป็นสิ่งแปลกปลอมเข้าไป และควรคำนึงถึงเส้นทาง / การใช้ สำหรับคนพิการ ด้วย

8. การกำจัดของเสีย จะต้องมีการกำจัดน้ำที่มีประสิทธิภาพ การบำบัดน้ำเสียก่อนทิ้งตามธรรมชาติ การกำจัดขยะและปฏิภูลือหลักให้แล้วใช้ซ้ำ และเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์อีก (Reused / Recycle) สำหรับของเสียจากห้องสุขาอาจใช้ระบบทำแก๊สมูลชีวภาพ (Biogas) เป็นต้น

9. การบริหารจัดการ การบริการ ควรคำนึงถึงระดับมาตรฐานสากล ปัจจุบันต้องคำนึงถึง ISO 9000 / ISO 14000 / ISO 18000 ด้วย

10. การให้การศึกษาต้องการรู้วิธีการบริหารจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยว จะต้องให้การศึกษาต่อประชาชนในท้องถิ่นทุกระดับให้มีการเรียนรู้เพิ่มพูนประสบการณ์ รู้วิธีการบริการ / การฝึกอบรม / ดูงานให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ ทันเหตุการณ์เสมอ

11. มีการตรวจสอบผลกระทบ การประเมินศักยภาพในแหล่งท่องเที่ยว จะต้องกำหนดสถานภาพให้เหมาะสม โดยหารายละเอียด รวบรวมข้อมูลสภาพแวดล้อมในที่แห่งนั้นว่า ควรอยู่ในระดับไหน หาความสมดุลระหว่างความสามารถรองรับพื้นที่กับความต้องการของนักท่องเที่ยวและการยอมรับของชุมชนท้องถิ่นต่อการพัฒนา รวมทั้งนโยบายของรัฐบาลจะต้องมีความสัมพันธ์กัน เป้า

หมายของการบริหารจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยวนั้นจะต้องมีความสอดคล้องจากฝ่ายบริหารทุกระดับ การจัดการใช้ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวจะต้องคำนึงถึงการลงทุน ต้นทุนของสิ่งแวดล้อมด้วย

12. การบริหารจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยว นั้น ต้องมีการวางแผน ปรับปรุงพัฒนา กฎระเบียบระหว่างผู้ประกอบการ ภาครัฐบาล องค์กรพัฒนาเอกชนกับประชาชนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมดำเนินการอย่างสม่ำเสมอภาคกัน

2.6 ผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดการ

ผลกระทบจากท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยวเนื่องมาจากกิจกรรมการท่องเที่ยว และบริการที่พัก ร้านอาหาร มีลักษณะและความรุนแรงมากน้อยแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่และสภาพความเปราะบาง หรือความสามารถในการรองรับของพื้นที่ ผลกระทบประกอบด้วย การพังทลายของดิน เสี่ยงรบกวน ผืนละออง ขยะมูลฝอย การรบกวนสัตว์และพืช การทำลายป่าไม้ การแตกหัก สึกกร่อนของทรัพยากร การขุดซิด ทำลาย คราบน้ำมัน ไฟไหม้และการรุกรานที่สาธารณะ

1. ผลกระทบสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบ (impact) เป็นคำกลางที่สามารถสื่อได้ทั้งทางบวกและทางลบ ซึ่ง เกษม (2540) กล่าวว่า " เป็นการเปลี่ยนแปลงทางขนาดและทิศทางจากสภาพเดิม " ทั้งนี้ได้อธิบายคำนิยามโดยสรุปว่า ผลกระทบอาจหมายถึงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดก็ได้ ทั้งที่สัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 รวมไปถึงถึงสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ คือ สังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ทั้งนี้ต้องมีทิศทางในการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นไปในทางบวกหรือลบและต้องสามารถวัดได้เป็นจำนวนทั้งเป็นตัวเลขและเทียบเป็นตัวเลขได้ ทั้งนี้โดยทั่วไปมักจะกล่าวถึงผลกระทบที่ส่งผลต่อสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์ ว่าเป็น ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (environmental impact) ซึ่งหมายถึง "การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทั้งขนาดและทิศทางจากการกระทำของมนุษย์หรือธรรมชาติ" (เกษม, 2540) โดยเน้นถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมจากภาวะวิสัยที่เคยเป็นมาในภาวะวิสัยธรรมชาติ

สำหรับผลกระทบทางด้านนันทนาการหรือผลกระทบจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรนันทนาการ (recreation resource impact) นั้น Hammit และ Cole (1987) ได้ให้นิยามว่า " เป็นการรบกวนพื้นที่ธรรมชาติอันเนื่องมาจากการประกอบกิจกรรมนันทนาการ หรือการใช้ประโยชน์ทางนันทนาการ " นั่นคือในทางนันทนาการจะมุ่งเน้นความหมายของผลกระทบในเชิงลบเป็นหลัก ต่างจากความหมายโดยทั่วไปของผลกระทบสิ่งแวดล้อม

สุรเชษฐ์ (2533) ได้กล่าวถึง ผลกระทบทางนันทนาการ (recreation impact) ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมในทางลบหรือการเปลี่ยนแปลงที่ไม่พึงปรารถนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้รับผิดชอบต่อนันทนาการ โดยผลกระทบดังกล่าวหมายถึง ประเภท ปริมาณ และอัตราการแลกเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงที่ไม่ปรารถนา ซึ่งเกิดขึ้นกับทรัพยากรต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ด้านนันทนาการ

สำหรับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อผลกระทบในแหล่งนันทนาการทางธรรมชาตินั้น นววรรณ (2543) กล่าวว่า มี อยู่ 2 กลุ่มดังนี้

1. ลักษณะของพื้นที่ (Site Characteristics) หมายถึงความทนทานของสิ่งแวดล้อม (environmental durability) หรือของระบบนิเวศภายในแหล่งนันทนาการ พิจารณาจากความทนทาน (resistance) ต่อการใช้ประโยชน์ด้านนันทนาการของพื้นที่ วัดได้จากการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ที่สามารถดูดซับได้ก่อนที่จะถึงสภาวะของการเปลี่ยนแปลงหรือสภาวะที่ผลกระทบปรากฏ โดยปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดความทนทานของระบบนิเวศ ได้แก่

- 1.1 ความทนทานของสังคมพืช (vegetation resistance) เนื่องจากลักษณะระบบนิเวศของแต่ละสังคมพืชแตกต่างกันตามปัจจัยแวดล้อม ระดับความทนทานจึงต่างกัน ทำให้ป่าแต่ละชนิดมีความเปราะบางในการใช้ประโยชน์แตกต่างกันไปด้วย

- 1.2 ลักษณะของดิน (Soil Characteristics) ดินในแหล่งนันทนาการแต่ละที่จะต่างกันไปทั้งทางด้านโครงสร้าง องค์ประกอบของอินทรีย์วัตถุ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน และความลึกของชั้นดิน ซึ่งดินแต่ละประเภทมีข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ต่างกัน ทำให้มีการระบายน้ำ ความยากง่ายต่อการพังทลายและการอัดแน่นของตัวดิน ตลอดจนศักยภาพที่จะช่วยในการเจริญเติบโตของพืชแตกต่างกันไปด้วย

- 1.3 ลักษณะของภูมิประเทศ (topographic Characteristics) อาทิเช่น ความลาดชันของพื้นที่ ความสูงจากระดับน้ำทะเล และทิศด้านลาด ทั้งนี้ นับเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอีกส่วนหนึ่งในการที่จะเกิดผลกระทบ

- 1.4 ลักษณะของภูมิอากาศ (Climatic Characteristics) ฤดูกาล ปริมาณและความถี่ของน้ำฝน นอกจากความทนทานต่อการใช้ประโยชน์ด้านนันทนาการของพื้นที่แล้ว ปัจจัยทางด้านลักษณะของพื้นที่ก็ยังพิจารณาจากความสามารถที่จะฟื้นคืนจากสภาพที่ได้รับผลกระทบสู่สภาพก่อนถูกรบกวน

2. ลักษณะผู้ใช้ประโยชน์และกิจกรรมการใช้ประโยชน์ (Use Characteristics) วัดได้จาก ปริมาณการใช้ประโยชน์ (amount of use) ซึ่งจะผันแปรตามสภาพแวดล้อมและกิจกรรมนันทนาการ การกระจายของกิจกรรมการใช้ประโยชน์ (use distribution) ประเภทของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ (Type of use group) ซึ่งเป็นปัจจัยคาบเกี่ยวของระยะเวลาในการใช้พื้นที่ (Length of stay) และประเภทของกิจกรรมการใช้ประโยชน์ (Type of activity) ขนาดกลุ่ม (Party size) พฤติกรรมของผู้ใช้ประโยชน์ (Use Behavior) และสุดท้ายคือประเภทของการเข้าถึงพื้นที่ หรือลักษณะการเดินทางไปเยือนพื้นที่ (Mode of travel)

จากการที่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะเลือกพื้นที่ส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะเลือกพื้นที่เดิมในการที่จะประกอบกิจกรรมผลกระทบที่เกิดขึ้นในแหล่งนันทนาการจึงมักจะปรากฏในบริเวณเดิม โดยเกิดผลกระทบเข้มข้นในบางบริเวณและเบาบางในบางบริเวณขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์และระดับความทนทานของระบบนิเวศในแหล่งนันทนาการนั้น (นภวรรณ, 2543; สุรเชษฐ์, 2535) ทั้งนี้ Hammit และ Cole (1987) จำแนกประเภทและลักษณะของผลกระทบทางนันทนาการไว้ดังนี้

1. ผลกระทบทางชีวภาพ (bio – physical impact) หรือผลกระทบทางนิเวศ (ecological impact) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ธรรมชาติ หรือกับระบบนิเวศทางธรรมชาติ อันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ด้านนันทนาการ โดยแบ่งเป็นผลกระทบต่อทรัพยากรต่าง ๆ คือ

1.1 ผลกระทบต่อดิน (impacts soil) คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสภาพดิน ทั้งเนื้อดิน โครงสร้างของดิน ปริมาณร่วน ความหนาแน่นรวม และโครงสร้างแนวตั้งของดินโดยมีสาเหตุมาจากการประกอบกิจกรรมนันทนาการของนักท่องเที่ยว มีลักษณะของผลกระทบที่มักพบเสมอในพื้นที่นันทนาการ คือ

1.1.1 การอัดแน่นตัวของดินเป็นลักษณะของผลกระทบต่อดินที่เกิดขึ้นได้ง่ายโดยเฉพาะกิจกรรมการพักผ่อนด้วยเต็นและกิจกรรมปิกนิก จะส่งผลต่อการอัดแน่นตัวของดินมากที่สุด เริ่มจากการลดปริมาณของอินทรีย์วัตถุตามผิวดิน ทำให้ดินเกิดการอัดแน่นตัวและส่งผลต่อเนื่องคือนำไปสู่การสูญเสียร่วนของดินและลดอัตราความสามารถในการซึมผ่านของน้ำ ทำให้อากาศและน้ำมีการเคลื่อนไหวในดินได้น้อย ส่งผลให้ปริมาณจุลินทรีย์ในดินลดน้อยลง อันมีผลกระทบโดยตรงต่อการเจริญเติบโตของสังคมพืช นอกจากนี้บริเวณที่ดินเกิดการอัดแน่นตัวและจะทำให้น้ำเกิดการไหลบ่าหน้าดินมากขึ้นทำให้เกิดการชะล้างพังทลายของดินเพิ่มขึ้น

1.1.2 การชะล้างพังทลายของดินเป็นผลกระทบต่อดินที่รุนแรงที่สุดที่พบในพื้นที่นันทนาการส่วนใหญ่ เพราะนิเวศวิทยาของดินถูกเปลี่ยนแปลงสภาพไปจนยากจะกลับฟื้นฟู

สภาพเดิมได้ กิจกรรมที่ส่งผลกระทบในลักษณะนี้มากที่สุดคือ กิจกรรมที่จะต้องกระทำบนเส้นทาง (trail using) โดยเฉพาะกิจกรรมที่ใช้ยานพาหนะ เช่น รถขับเคลื่อนที่ 4 ล้อ และม้า เป็นต้น ทั้งการชะล้างพังทลายและการอัดแน่นตัวของดินจะแตกต่างกันตามลักษณะของดินและภูมิประเทศ โดยการชะล้างพังทลายของดินจะเกิดมากในบริเวณที่มีความลาดชันสูง ดินตื้น บริเวณที่มีพืชปกคลุมดินน้อยและบริเวณที่เกิดการไหลบ่าหน้าดินอยู่แล้ว ส่วนการอัดแน่นของดินจะเกิดมากในบริเวณที่ดินมีความละเอียดขนาดของอนุภาคดินแตกต่างกันและมีส่วนผสมของสารอินทรีย์ต่ำ ทั้งนี้โดยลักษณะพื้นฐานของดินที่แตกต่างกันจะส่งผลให้ระดับของผลกระทบที่เกิดขึ้นนี้แตกต่างกันและตัวชี้วัดผลกระทบที่เกิดขึ้นกับดิน ได้แก่ ปริมาณธาตุอาหาร ภาวะ การอัดแน่นตัวของดิน อัตราการยอมให้น้ำซึมผ่านความชื้นของดิน และการชะล้างพังทลายของดิน

1.2 ผลกระทบต่อสังคมพืช (impacts on vegetation) เป็นผลกระทบที่ค่อนข้างจะปรากฏให้เห็นชัดเจนและเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงแรกของการพัฒนาหรือเปิดให้ใช้พื้นที่ จากนั้นระดับการเปลี่ยนแปลงจะค่อนข้างคงที่ ทั้งนี้โดยทั่วไปสังคมพืชเป็นองค์ประกอบของทรัพยากรนันทนาการที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อการเลือกแหล่งนันทนาการ เนื่องจากเป็นสิ่งดึงดูดใจและให้ร่มเงาแก่พื้นที่ตลอดจนให้คุณค่าด้านการค้นคว้าศึกษาและความเพลิดเพลิน ซึ่งในขณะเดียวกันก็ง่ายในการเหยียบย่ำ (trampling) อันเป็นสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดผลกระทบ ลักษณะนี้ ผลกระทบต่อสังคมพืชโดยส่วนใหญ่พบในบริเวณที่มีการประกอบกิจกรรมเกี่ยวกับการเดิน การพักผ่อนดวนเต็นท์ และการปิกนิก ทั้งนี้จะส่งผลกับปริมาณความหนาแน่นของพืชที่ปกคลุมพื้นที่ สัดส่วนของพืชคลุมดิน และสภาพของต้นไม้บริเวณนั้น โดยผลต่อเนื่องที่ร้ายแรงที่สุดของการเกิดผลกระทบลักษณะนี้คือ การขาดการสืบทอดทางพันธุกรรมอันเนื่องมาจากการที่ถูกไฟไหม้ทำลาย ตัวชี้วัดของผลกระทบต่อสังคมพืช ได้แก่ ความหนาแน่นของพืชคลุมดิน ปริมาณลูกไม้ ความเสียหายที่เกิดขึ้นกับไม้หนุ่ม และสภาพที่รากไม้โผล่พ้นดิน

1.3 ผลกระทบต่อสัตว์ป่า (impact on wildlife) เป็นผลกระทบจากกิจกรรมนันทนาการที่ปรากฏทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นการคุกคามด้วยความไม่ตั้งใจของนักท่องเที่ยว ทั้งนี้ อนุกรม (2543) กล่าวถึงรูปแบบของผลกระทบที่เกิดจากกิจกรรมนันทนาการว่ามีทั้งในลักษณะ 1) การใช้ประโยชน์ สัตว์ป่าโดยตรง คือการล่าเพื่อเกมกีฬา 2) การรบกวนสัตว์ป่าโดยการไล่หรือการข่มเหงสัตว์ป่า การถ่ายรูปและการดูนก 3) การเปลี่ยนแปลงสภาพถิ่นที่อยู่อาศัย โดยการทำให้พื้นที่เสื่อมโทรม การทำให้แหล่งน้ำเสื่อมโทรมและทำให้สัตว์ป่าที่เป็นเหยื่อลดลงจากการเปลี่ยนแปลงสังคมพืช 4) การเกิดภาวะมลพิษ ได้แก่ การทิ้งขยะ สิ่งปฏิกูล และของเสียต่าง ๆ ซึ่งการรบกวนจากนักท่องเที่ยวดังกล่าว Ream (1980) ชี้ให้เห็นว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การสืบพันธุ์ จำนวนประชากร ตลอดจนองค์ประกอบและความหลากหลายของชนิดพันธุ์ ทั้งนี้ผลกระทบดังกล่าวอาจขึ้นอยู่กับ

กับความอดทนต่อการรบกวนของสัตว์แต่ละชนิดพันธุ์ และแม้แต่ในชนิดพันธุ์เดียวกันชี้ถึงความทนทานของสัตว์ป่ายังมีการผันแปรตามช่วงเวลาของการถูกรบกวน ฤดูกาล อายุ ถิ่นที่อยู่อาศัย และประสบการณ์ในการปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ของสัตว์ป่าเองด้วย ปัจจัยชี้วัดการเปลี่ยนแปลงของสัตว์ป่า ได้แก่ การขาดหายไปของสัตว์ป่าที่เคยปรากฏในบริเวณความถี่ในการพบเห็นสัตว์ป่า การลดลงของความหลากหลายของชนิดพันธุ์ และการเปลี่ยนพฤติกรรมของสัตว์ป่า

1.4 ผลกระทบต่อแหล่งน้ำ (impacts on water) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับแหล่งน้ำซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อมนุษย์มากกว่าผลกระทบต่อรูปแบบอื่น ๆ เพราะจัดเป็นตัวกลางหรือแหล่งสำหรับประกอบกิจกรรมนันทนาการโดยตรง และเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอุปโภคและบริโภคของผู้ใช้พื้นที่นันทนาการ (สุรเชษฐ์, 2535)

ผลกระทบต่อน้ำอันเกิดจากกิจกรรมนันทนาการโดยทั่วไป มีสาเหตุมาจากการทิ้งขยะ และการปล่อยของเสียหรือสิ่งปฏิกูล ทั้งที่เป็นของแข็งและของเหลวลงสู่แหล่งน้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแหล่งนันทนาการที่ขาดการป้องกัน ควบคุม และไม่มีระบบการกำจัดขยะและสิ่งปฏิกูล รวมทั้งการพัฒนาพื้นที่พักแรมใกล้แหล่งน้ำ จะส่งผลต่อคุณภาพน้ำมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้คุณภาพน้ำยังส่งผลกระทบต่อเนื้อไปตึง ดิน พืชพรรณ และสัตว์ป่าอีกด้วย การศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับแหล่งน้ำจะพิจารณาทั้งในเชิงคุณภาพน้ำซึ่งมีตัวชี้วัดคือ ปริมาณธาตุอาหาร สารแขวนลอย ปริมาณออกซิเจนละลายน้ำ อุณหภูมิและการไหลของน้ำ และความโปร่งใส รวมทั้งผลกระทบทางนันทนาการของน้ำซึ่งพิจารณาจากความสมบูรณ์ของธาตุอาหาร ปริมาณสารแขวนลอย - ความขุ่น การลดลงของปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำและการปนเปื้อนของแบคทีเรีย - โคลิฟอร์มแบคทีเรีย ทั้งนี้พวงสารแขวนลอยและความขุ่นเป็นผลกระทบที่ชัดเจนที่สุดและส่งผลกระทบต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวมากที่สุด

2. ผลกระทบทางจิตวิทยา (psychological impacts)

นอกจากผลกระทบทางชีวภาพที่ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว โดยทำให้สภาพแวดล้อมหรือทรัพยากรนันทนาการของพื้นที่เสื่อมโทรมแล้ว สิ่งที่จะลดความดึงดูดและลดคุณค่าทางนันทนาการของแหล่งท่องเที่ยวอีกประการหนึ่ง คือ ผลกระทบทางจิตวิทยา ซึ่ง นาวอร์น (2542) ได้กล่าวถึงผลกระทบทางจิตวิทยาไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนของความรู้สึกของนักท่องเที่ยวต่อการประกอบกิจกรรมนันทนาการ และแหล่งประกอบกิจกรรม อันเนื่องมาจากนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่น ๆ หรือความเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขของพื้นที่ ซึ่ง National Parks and Conservation Association (1990) กล่าวถึงผลกระทบทางจิตวิทยาว่าโดยทั่วไปแล้วมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1. ลักษณะความสัมพันธ์ภายในของผลกระทบ (impacts interrelationships) พบว่าการตอบสนองของนักท่องเที่ยวต่อนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่น ๆ ในพื้นที่นันทนาการอาจมีหลากหลายรูป

แบบโดยยากที่จะคาดการณ์รูปแบบและระดับของผลกระทบ รวมทั้งผลจากการปฏิสัมพันธ์ของนักท่องเที่ยวบริเวณแหล่งนันทนาการ

2. ความสัมพันธ์ระหว่างผลกระทบกับการใช้ประโยชน์ (use - impacts interrelationships) ผลกระทบทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้นในแหล่งนันทนาการมีการผันแปรแตกต่างกันไปตามระดับความเข้มข้นของการใช้ประโยชน์ทางนันทนาการ

3. ความผันแปรของขีดความทนทาน (varying tolerance to impacts) ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการใช้ประโยชน์ทางนันทนาการกับผลกระทบทางจิตวิทยา ก็คือ ความแตกต่างของขีดความทนทานหรือความอดทนของนักท่องเที่ยวแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม และจะมีการตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นแตกต่างกันไป

ทั้งนี้ขีดความสามารถอดทนหรือขีดความทนทานของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่ม ในการที่จะตอบสนองต่อสิ่งที่พบเห็นหรือต่อนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นของนักท่องเที่ยวนั้น จะแตกต่างกันไปตามปัจจัยดังต่อไปนี้

1) ลักษณะพื้นฐานของบุคคล อาทิเช่น ลักษณะทางสังคมประชากร ทั้งเพศ อายุ การศึกษา เป็นต้น ทั้งนี้ลักษณะพื้นฐานดังกล่าวจะส่งผลต่อการรับรู้สภาพแวดล้อมและความแออัดของแหล่งนันทนาการอีกด้วย

2) ประสบการณ์ทางนันทนาการ ซึ่งส่งผลต่อความคาดหวังทั้งทางด้านการจัดการ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และทางสังคมของพื้นที่ รวมทั้งส่งผลต่อทักษะในการประกอบกิจกรรมบางอย่างซึ่งหากขาดความชำนาญก็อาจทำให้ความพึงพอใจลดลงได้

3) ทศนคติและความชอบ สำหรับทัศนคตินั้นเป็นการประมวลข้อมูลจากการรับรู้แล้วแสดงออกในลักษณะของความรู้สึกว่าชอบหรือไม่ชอบ อันจะส่งผลต่อความเชื่อต่อไป ตัวอย่างเช่น นักท่องเที่ยวมีทัศนคติในทางลบกับเจ้าหน้าที่อุทยาน ฯ มาก่อน เป็นต้น ส่วนความชอบเป็นลักษณะส่วนตัวของแต่ละบุคคลว่ามีรสนิยมแบบไหน

4) บรรทัดฐานส่วนบุคคล (personal norm) ทั้งนี้เพราะนักท่องเที่ยวแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีวิธีการประเมินสิ่งต่าง ๆ ทั้งพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่น และปัจจัยแวดล้อมแตกต่างกันไป ถ้าหากบรรทัดฐานส่วนบุคคลของนักท่องเที่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคม (social norm) ของแหล่งนันทนาการ ซึ่งหมายความรวมถึง กฎ ระเบียบต่าง ๆ ของพื้นที่ด้วยนั้น แตกต่างกันแล้วความพึงพอใจก็จะลดลง แต่จะลดลงมากน้อยเพียงก็ขึ้นอยู่กับขีดความอดทนซึ่งเป็นผลมาจากบรรทัดฐานดัง

กล่าวนี้ ตัวอย่างเช่น นักท่องเที่ยวบางคนเห็นว่าความเจียบสงบของแหล่งนันทนาการเป็นสิ่งสำคัญในการประกอบกิจกรรม ในขณะที่คนส่วนใหญ่ในสังคมบริเวณนั้นกลับชอบที่จะส่งเสียงดังในการแสดงออกซึ่งความสนุกสนาน จนทำให้เกิดความรู้สึกไม่พึงพอใจในขณะที่ประกอบกิจกรรมได้

4. อิทธิพลจากลักษณะเฉพาะของแต่ละกิจกรรม (activity - specific influence) กิจกรรมนันทนาการบางประเภทสร้างผลกระทบได้อย่างรวดเร็ว หรือรุนแรงกว่าประเภทอื่น ผลจากการเกิดผลกระทบมักแปรผันไปตามปัจจัยเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมนันทนาการ อันได้แก่ ลักษณะเฉพาะของนักท่องเที่ยว ขนาดกลุ่ม และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างมากขึ้น

5. อิทธิพลจากลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่ (site - specific influence) คือ แม้จะเป็นกิจกรรมนันทนาการประเภทเดียวกันแต่ผลกระทบก็อาจจะแตกต่างกันตามกาลเวลา และสถานที่ที่มีการพบปะกัน ตัวอย่างเช่นการประกอบกิจกรรมปิกนิกเหมือนกันแต่การเกิดการรบกวนของนักท่องเที่ยวในบริเวณที่มีพื้นที่กว้างกับอีกพื้นที่หนึ่งที่มีพื้นที่จำกัด ในช่วงเวลาต่าง ๆ อาจมีความรุนแรงหรือลักษณะของผลกระทบที่แตกต่างกันออกไป

จากการที่ผลกระทบทางจิตวิทยาเกิดขึ้นในแหล่งนันทนาการเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์นันทนาการของนักท่องเที่ยว โดยที่ประสบการณ์นันทนาการดังกล่าว คือ ประสบการณ์ที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการประกอบกิจกรรมนันทนาการ อาทิเช่น การได้เรียนรู้ศึกษาธรรมชาติ การได้สัมผัสธรรมชาติอย่างใกล้ชิด การได้หลีกหนีจากสภาพแวดล้อมที่อึดอัดและการได้ใช้เวลาพักผ่อนร่วมกับเพื่อนและ / หรือสมาชิกในครอบครัว และการได้มีโอกาสพบปะผู้คนใหม่ ๆ เป็นต้น ทั้งนี้สิ่งที่จะบอกถึงประสบการณ์นันทนาการที่นักท่องเที่ยวต้องการก็คือ การเข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการของนักท่องเที่ยว (Berkowitz, 1969; Cofer, 1972; Weiner, 1973) ซึ่งสามารถอธิบายถึงสาเหตุของพฤติกรรมทางนันทนาการของนักท่องเที่ยวได้ด้วย โดยแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการดังกล่าวจะเกี่ยวข้องกับแนวความคิดในเรื่องของความคาดหวังและบรรทัดฐานซึ่งจะเชื่อมโยงกับการรับรู้ประสบการณ์นันทนาการที่มีคุณภาพของนักท่องเที่ยวต่อไป

2. แหล่งกำเนิดปัญหาที่ทำให้เกิดกระทบ

แหล่งกำเนิดปัญหา หมายถึงบุคคลหรือกิจกรรมที่ทำให้เกิดความเสียหาย หรือความเสื่อมเสียต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ที่ตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องในเวลาใดเวลาหนึ่ง ณ สถานที่ที่หนึ่ง ในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผู้ก่อผลกระทบระบุไว้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มนักท่องเที่ยวรวมกิจกรรมการท่องเที่ยว กับกลุ่มบริการการท่องเที่ยว (บริการที่พัก / ร้านอาหาร)

1. นักท่องเที่ยวรวมกิจกรรมการท่องเที่ยว : นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ คนทุกชาติ ทุกเพศ ทุกวัย ที่ให้ความสนใจในการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาหาความรู้ในแหล่งท่องเที่ยวที่ตนไปเที่ยวชม โดยนักท่องเที่ยวจะมีกิจกรรมการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ - วัฒนธรรม ที่เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศโดยกิจกรรมการท่องเที่ยวธรรมชาตินั้นมีหลากหลาย เช่น เดินป่า ศึกษาธรรมชาติ ถ่ายรูป บันทึกภาพ เสียง ส่องสัตว์ ดูนก เที่ยวถ้ำ ศึกษาท้องฟ้า ล่องเรือ พายเรือ ดำน้ำดูปะการัง ศึกษารอยเท้าสัตว์ / มวลสัตว์ กิจกรรมการท่องเที่ยวประเภทชื่นชมธรรมชาติและผจญภัย เช่น ชมทิวทัศน์ ขี่จักรยาน ปีน / ไต่เขา ตั้งแคมป์ เล่นกีฬา กิจกรรมการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ - วัฒนธรรม เช่น ชมความงาม ความเก่าแก่ ศึกษาประวัติความเป็นมา นมัสการกราบไหว้ตามความเชื่อ ถ่ายภาพ เรียนรู้ชีวิตความเป็นอยู่ ชื่อของที่ระลึก

2. บริการการท่องเที่ยว : การบริการการท่องเที่ยวได้แก่ บริการร้านอาหาร (จะเป็นอาหารท้องถิ่นที่มีบริการแบบเป็นกันเอง) และบริการที่พักเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวโดยบริการที่พัก อาจจะเป็นเต็นท์ บ้านพักรับรอง รีสอร์ท อีโค ลอดจ์ (Eco - Lodge) กระโจม บังกะโล โรงแรม

3. บริเวณที่ถูกระทบ

บริเวณที่ได้รับผลกระทบโดยเฉพาะในด้านลบ ทั้งทางตรงและทางอ้อม จากการกระทำของนักท่องเที่ยวรวมกิจกรรมการท่องเที่ยวและบริการการท่องเที่ยว ได้แก่ บริเวณแหล่งท่องเที่ยว เส้นทางท่องเที่ยวที่บริการการท่องเที่ยวและชุมชนท้องถิ่น

4. มาตรการลดผลกระทบที่ยอมรับได้

ในปัจจุบันการแก้ไขหรือการจัดการสิ่งแวดล้อม รัฐได้พยายามดำเนินการในหลายรูปแบบเพื่อกำหนดขนาดของผลกระทบสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในระดับที่ยอมรับได้ หรือก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เช่น การกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม กำหนดเขตควบคุมต่าง ๆ มีรายละเอียดดังนี้

1. การกำหนดเขตควบคุมอาคาร เป็นการกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงการใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภท โดยการกำหนดความสูงและประเภทอาคารต่าง ๆ ที่สามารถก่อสร้างได้บริเวณชายฝั่งเป็นระยะทางต่าง ๆ กัน

2. การกำหนดเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมและเขตควบคุมมลพิษ เป็นเขตที่มีมาตรการคุ้มครองโดยการควบคุมในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการก่อสร้างหรือการอุตสาหกรรม ในการดำเนินโครงการหรือการดำเนินการใด ๆ ในพื้นที่ จะต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

3. เขตผังเมืองรวม เป็นข้อกำหนดการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อจัดระบบการ
ใช้ประโยชน์ที่ดินให้มีประสิทธิภาพ สามารถรองรับและสอดคล้องกับการขยายตัวของชุมชนในอนาคต
เพื่อส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจและโครงข่ายบริการสาธารณะ ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์ส่วนหนึ่งเพื่อการ
อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. กำหนดมาตรฐานคุณภาพน้ำทะเลชายฝั่ง มีการกำหนดคุณภาพน้ำทะเลโดยใช้
ค่าดัชนีคุณภาพน้ำทะเลต่าง ๆ เป็นตัวกำหนด ทั้งนี้เพื่อกำหนดการใช้ประโยชน์ให้เหมาะสมกับกิจกรรม
โดยกำหนดคุณภาพน้ำทะเลชายฝั่งออกเป็น 7 ประเภท คือ คุณภาพน้ำทะเลเพื่อการสงวนรักษา
ธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์แหล่งปะการัง เพื่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง เพื่อการว่ายน้ำ เพื่อการกีฬา
ทางน้ำอย่างอื่นนอกจากการว่ายน้ำ และคุณภาพน้ำทะเลบริเวณแหล่งอุตสาหกรรม

5. กำหนดมาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งผิวดิน โดยการกำหนดคุณภาพน้ำผิวดิน
โดยใช้ค่าดัชนีคุณภาพน้ำต่าง ๆ เป็นตัวกำหนด ทั้งนี้เพื่อกำหนดการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมตามกิจ
กรรม โดยกำหนดแหล่งน้ำผิวดินเป็น 5 ประเภท

6. กำหนดมาตรฐานคุณภาพน้ำทิ้งจากอาคารประเภทต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อการควบคุม
การปล่อยน้ำเสียจากอาคารประเภทต่าง ๆ ลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะหรือออกสู่สิ่งแวดล้อม ซึ่งคุณภาพน้ำ
เสียที่กำหนดจะขึ้นอยู่กับขนาดและประเภทของอาคาร

มาตรการลดผลกระทบดังกล่าวข้างต้นสามารถนำมาปรับใช้กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดย
เฉพาะเรื่องบริการที่พักและร้านอาหารได้ 2 ประเภท

1. นำมาตรการต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น ที่เป็นกฎหมาย ข้อบังคับ หรือข้อกำหนดมาใช้เป็น
ข้อกำหนดในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยตรง ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้เลย ยกตัวอย่าง เช่น กรณี
กฎหมายกำหนดมาตรฐานคุณภาพน้ำทิ้งจากอาคารประเภทต่าง ๆ เป็นต้น

2. กรณีที่กฎหมายให้อำนาจส่วนท้องถิ่น สามารถกำหนดมาตรฐานตามข้อบังคับของ
ท้องถิ่นเอง เพื่อควบคุมให้เป็นระเบียบยิ่งขึ้น เช่น ในกรณีกำหนดให้พื้นที่เป็นเขตควบคุมมลพิษท้องถิ่นมี
อำนาจในการกำหนดมาตรฐานคุณภาพน้ำทิ้งให้สูงกว่ามาตรฐานทั่วไป เป็นต้น

5. หลักการลดผลกระทบสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบสิ่งแวดล้อม หมายถึง การรบกวนใด ๆ ที่เกิดขึ้นต่อสภาพแวดล้อมหรือก่อให้เกิด
สภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ ที่จะส่งผลเสียหายหรือก่อประโยชน์อันมีสาเหตุหรือชักนำขึ้นโดยกิจกรรมซึ่ง
ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายกิจกรรมร่วมกัน

การลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่รัฐดำเนินการในปัจจุบันมีมาตรการดังนี้

1. การใช้มาตรการป้องกันแก้ไขอย่างต่อเนื่องทั้งวงที่
2. การติดตามตรวจสอบ เป็นการติดตามตรวจสอบสิ่งแวดล้อมจากการดำเนินโครงการและปฏิบัติตามมาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการดำเนินงานที่ชี้ให้เห็นถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผล ของมาตรการป้องกันและแก้ไข ประกอบกับปัญหาการขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ และการขาดคู่มือและแนวคิดในการติดตามตรวจสอบ ทำให้การทำงานด้านนี้ยังไม่ต่อเนื่องและเป็นระบบ

การท่องเที่ยวโดยทั่วไปอยู่ในปัจจุบัน เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นตลาดและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว จึงทำให้การขยายตัวของพื้นที่บริการกระจายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ อันเป็นต้นเหตุก่อให้เกิดผลกระทบสิ่งแวดล้อมในหลายด้านอย่างมาก ส่งผลให้แหล่งท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมโดยรอบเสื่อมโทรมลง สถานการณ์ดังกล่าว รับรู้และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งมีหน้าที่ในการควบคุมดูแล จัดการผลกระทบดังกล่าวไม่สามารถดำเนินการได้ทันกับการขยายตัวของธุรกิจเอกชน และผลกระทบขึ้นอย่างรุนแรงและกว้างขวาง การดำเนินการป้องกันและผลกระทบในปัจจุบันจึงเป็นการป้องกันในพื้นที่ที่เกิดผลกระทบขึ้นแล้ว มาตรการในการป้องกันและลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินการปัจจุบัน ประกอบด้วย การกำหนดความสามารถในการรองรับได้ของพื้นที่ การวางแผน การออกกฎหมาย กฎระเบียบและข้อบังคับ การประเมินผลกระทบเบื้องต้นและการทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม

การกำหนดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ เป็นระดับที่บอกถึงความเหมาะสมของการพัฒนาที่ควรจะเป็นพื้นที่ เพื่อให้ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เช่น ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวหนึ่งมีข้อจำกัดทางสิ่งแวดล้อม จะเป็นตัวควบคุมการขยายตัวของการท่องเที่ยวในพื้นที่นั้น

การวางแผน จะเป็นการวางแผนในระดับแผนหลัก แผนรอง ในระดับภาค ระดับจังหวัด และแผนปฏิบัติการในระดับพื้นที่ในทางปฏิบัติพบว่า การดำเนินการตามแผนทำได้ยากและไม่เป็นจริง ทั้งนี้เนื่องมาจากปัญหาการประสานงานในระดับต่าง ๆ

การออกกฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ เช่น พ.ร.บ. ควบคุมอาคาร พ.ร.บ. ควบคุมคุณภาพน้ำทั้งจากแหล่งกำเนิด ข้อกำหนดผังเมือง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะครอบคลุมการใช้ประโยชน์พื้นที่ให้เหมาะสมและการปล่อยทิ้งของน้ำเสียจากอาคารประเภทต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งในทางปฏิบัติ ข้อบังคับ กฎหมาย ดังกล่าว จะไม่ถูกดำเนินการตามอำนาจของกฎหมาย และมักถูกหลีกเลี่ยงจากผู้ประกอบการ

การจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยกฎหมายกำหนดประเภท และขนาดของโครงการ หรือส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือเอกชนที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต้องจัดทำ รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อเสนอขอความเห็นชอบจากสำนักงานนโยบายและแผน สิ่งแวดล้อมก่อนที่จะดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมซึ่งกำหนดให้ต้องทำรายงาน โดยบุคคลที่ได้รับ อนุญาตให้เป็นผู้ชำนาญการศึกษผลกระทบสิ่งแวดล้อม มาตรการอีกประการหนึ่งที่ยังไม่มีการใช้อย่าง แท้จริงแต่ควรได้รับการพิจารณา คือ

Strategic Environmental Assessment (SEA) เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการประเมินผล กระทบสิ่งแวดล้อมในระดับที่เหนือกว่าระดับโครงการ คือ สามารถใช้ในระดับนโยบาย ระดับการวาง แผน ทั้งนี้สามารถสรุปได้ว่า SEA เป็นเครื่องมือช่วยในการตัดสินใจในระดับนโยบายว่าควรจะทำเนิ การตามแนวความคิดของโครงการดังกล่าวหรือไม่ กระบวนการของ SEA จะประกอบด้วย การประชุม ระดมความคิดจากผู้ที่เกี่ยวข้องด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อประเมินผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดต่อสิ่งแวด ล้อมอันเนื่องมาจากแนวความคิดตามนโยบายต่าง ๆ ผลจากการประชุมระดมความคิดจะเป็นการปรับ / เปลี่ยนนโยบายนั้น ๆ ให้เหมาะสมและเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

ส่วนการลดผลกระทบในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะมีลักษณะที่แตกต่างจากผลกระทบ ดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้เพราะรูปแบบและลักษณะทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เฉพาะมีจำนวนนักท่องเที่ยวไม่มาก ลักษณะของการท่องเที่ยวเป็นนักท่องเที่ยวกลุ่มเฉพาะ ดังนั้น การ ป้องกันผลกระทบในการท่องเที่ยวประเภทนี้ จึงควรมีลักษณะเน้นการป้องกันก่อนที่จะเกิดผลกระทบจะเกิดขึ้น ได้ ซึ่งวิธีการที่ใช้ในการป้องกันผลกระทบ สำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เป็นไปได้คือ

1. การควบคุมกิจกรรม
2. การจำกัดพื้นที่ / ควบคุมขนาดการพัฒนา
3. การจำกัดจำนวน
4. ควบคุมพฤติกรรมนักท่องเที่ยว
5. จำกัดเวลาท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม มาตรการดังกล่าวข้างต้น ควรจะต้องใช้ควบคู่ไปกับมาตรการในการป้อง กันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของรัฐที่ดำเนินการในปัจจุบันโดยเฉพาะในส่วนการป้องกันผลกระทบ จากบริการที่พัก อาหารและควรได้มีการกำหนดมาตรฐานให้เข้มงวดมากขึ้น

2.7 องค์ประกอบด้านกิจกรรมกระบวนการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม

เป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Education - based Tourism) โดยมีการศึกษาเรียนรู้ (Education) เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจในการสร้างความตระหนัก และปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่นและผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาและการสร้างจิตสำนึก

โดยทั่วไปการพัฒนาการท่องเที่ยวจะมุ่งเน้นด้านการตลาดและบริการตามความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาธุรกิจบริการและกิจกรรมการท่องเที่ยว จึงมีความหลากหลายแปลกใหม่ ส่งผลกระทบที่รุนแรงและกว้างขวางต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวตกทอดลง

กระบวนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีจุดมุ่งหมายในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวอย่างเข้มงวด โดยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและผู้เกี่ยวข้องในการจัดการไปในทิศทางที่เหมาะสมกับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน ดังนั้นกระบวนการท่องเที่ยวดังกล่าว จึงมีองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ การศึกษา (Education) โดยเฉพาะมุ่งเน้นเสริมสร้างจิตสำนึก (Awareness) ความรู้สึกและการปฏิบัติตนที่เหมาะสมอย่างมีความรับผิดชอบ (Responsible) ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

การให้การศึกษาในกระบวนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1. ขอบเขตการให้การศึกษา

การศึกษาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคน เพื่อให้มีคุณสมบัติพื้นฐานหรือพฤติกรรมไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ตรงกับจุดมุ่งหมายที่กำหนด โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อพัฒนาทักษะ ทักษะคิด และค่านิยมใหม่ในรูปแบบที่สามารถร่วมกันตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการและดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยว และการป้องกันความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมได้ด้วยตนเอง

2. เพื่อเพิ่มความตระหนักในความรับผิดชอบต่อคน ความรู้สึกเป็นศูนย์กลางของการกระทำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการด้านการท่องเที่ยว และเชื่อมโยงต่อคุณภาพของสิ่งแวดล้อมในระยะสั้นและระยะยาว

3. เพื่อพัฒนาทักษะและทัศนคติที่เหมาะสมต่อการมีส่วนร่วม กระบวนการกลุ่ม และความร่วมมือที่เหมาะสมและสอดคล้องกันในทุกระดับ

การจัดการให้การศึกษา จึงมีเป้าหมายดังนี้

1. ใ้บุคคลมีความสามารถในการดูแล รักษาและใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างชาญฉลาด เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความสมดุลของระบบนิเวศแต่ละท้องถิ่น
2. ใ้บุคคลมีความสามารถในการเลือกสรรเทคโนโลยีที่เหมาะสม ไม่เป็นปฏิปักษ์กับสภาพธรรมชาติ วิถีการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมของคนทั่วไป
3. ใ้บุคคลมีความสามารถในการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับท้องถิ่นขึ้นมาใช้เอง โดยไม่จำเป็นต้องนำเทคโนโลยีจากภายนอกมาใช้ตลอดเวลา
4. ใ้บุคคลมีความสามารถในการระดม การมีส่วนร่วมในการจัดการ และบริการท่องเที่ยว ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับชาติ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นรูปแบบและหลักการของการท่องเที่ยวในปัจจุบันที่ต้องการให้การท่องเที่ยวเป็นกระบวนการหนึ่งของการให้การศึกษา และการสร้างจิตสำนึกแก่นักท่องเที่ยวและผู้เกี่ยวข้อง ในการช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมโดยรวม รูปแบบที่หลากหลายที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นับแต่การให้การศึกษาในระบบไปจนถึงการศึกษาเสริมนอกระบบ โรงเรียน ได้แก่ การจัดไว้ในหลักสูตรของสถาบันการศึกษาระดับต่าง ๆ การอบรมสัมมนาผู้เกี่ยวข้องเป็นครั้งคราว การจัดให้มีกระบวนการศึกษาเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวโดยการสื่อความหมายธรรมชาติแบบต่าง ๆ และการให้ข้อมูล ข่าวสารและการศึกษาในสื่อสารมวลชนทุกชนิด เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเน้นความสำคัญที่การศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่ เป็นเป้าหมายหลักของการท่องเที่ยวดังกล่าว หากไม่มีกระบวนการให้การศึกษาเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศของทรัพยากรท่องเที่ยวแล้ว การสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ย่อมยากที่จะเกิดขึ้น และการท่องเที่ยวนั้นไม่อาจกล่าวได้ว่า เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การกำหนดกลยุทธ์ที่ย่อมยากที่จะเกิดขึ้น และการท่องเที่ยวนั้นไม่อาจกล่าวได้ว่า เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การกำหนดกลยุทธ์การให้การศึกษาจะให้ความสำคัญในระหว่างการท่องเที่ยวเป็นหลัก แต่ควรครอบคลุมถึงการให้ข้อมูลก่อนการท่องเที่ยว และมีการให้การศึกษาเพิ่มเติมในภายหลังด้วย

2. การเรียนรู้ร่วมกัน

กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) ในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการเรียนรู้นอกระบบจากประสบการณ์จริง และเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง มีอิสระในการเรียนรู้ สามารถกำหนดจุดมุ่งหมายการเรียนรู้ ขั้นตอนการเรียนรู้ และผลการเรียนรู้เป็นของตนเอง

การจัดการศึกษาในกระบวนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องในการจัดการโดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่น เพื่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวการบริการ และกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสม เพื่อให้มีผลกระทบต่อทรัพยากรและสภาพแวดล้อมน้อยที่สุดโดยมีหลักในการร่วมกันคิด ตัดสินใจ และปฏิบัติการ ตลอดจนการรับผลประโยชน์ที่เหมาะสมที่น่าพอใจของทุกฝ่าย กระบวนการทางการศึกษาจึงควรเป็นกระบวนการที่ทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยเริ่มจากการศึกษาสภาพความต้องการ การเปลี่ยนแปลง ระบุปัญหาที่ชัดเจน วิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุที่เป็นบ่อเกิดแห่งปัญหา กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนงาน กำหนดโครงการแก้ไข กำหนดวิธีดำเนินโครงการ กำหนดวิธีประเมินผล ดำเนินการและประเมินผล เป็นวัฏจักรที่ต่อเนื่องในทุก ๆ รอบ จนเกิดการเรียนรู้ที่พัฒนาไปสู่สิ่งที่ดีขึ้นเป็นลำดับ

3. รูปแบบและวิธีการให้การศึกษา

ในกระบวนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการศึกษาและการสื่อความหมาย อาจพิจารณารูปแบบและวิธีการทางการศึกษาได้หลากหลาย และสามารถประยุกต์ให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายตามจุดประสงค์การศึกษาและการเรียนรู้ของแต่ละแผนงาน/โครงการ

การดำเนินการจัดการศึกษาในกระบวนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นรูปแบบวิธีการและการสื่อต่าง ๆ ทางการศึกษา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง และมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้นั้น ๆ ที่สำคัญได้แก่ การสื่อความหมายธรรมชาติ (Interpreting) การฝึกอบรม (Training) การเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริง (on the job Training) กรณีศึกษา (Case Study) บทบาทสมมุติ (Role Play) เกม (Game Dynamic) การระดมสมอง (Brain Storming) การอภิปราย (Discussion) และสื่อต่าง ๆ ทางการศึกษา เป็นต้น

4. กลุ่มเป้าหมาย

การจัดการให้การศึกษา มีกลุ่มเป้าหมายในการจัดการดังนี้

1. นักท่องเที่ยว

- ได้รับความรู้ความเข้าใจก่อนการเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว เพื่อเตรียมความพร้อมล่วงหน้า โดยการรับทราบข้อมูลข่าวสาร หรือเรียนรู้จากภายนอกแหล่งท่องเที่ยว เช่น เอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ ดัชนี และบริษัททัวร์

- ได้รับความรู้ความเข้าใจในขณะท่องเที่ยวภายในแหล่งท่องเที่ยวจากกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์ ทางการศึกษาของแต่ละแหล่งท่องเที่ยว การสื่อความหมายต่าง ๆ ในแหล่งท่องเที่ยว

- ได้รับความรู้หลังจากได้ท่องเที่ยว โดยการค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสาร สิ่งพิมพ์
สาธารณะและอื่น ๆ

2. ประชาชนในท้องถิ่น

- ได้รับความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมในทรัพยากรของตนเองหรือโดยรอบ
- ได้รับความรู้ด้านการจัดการ การบริการ การวางแผน ในกระบวนการท่องเที่ยว
ผ่านทางการอบรม สัมมนา ดูงาน และร่วมปฏิบัติการ

- ได้รับความรู้ และทัศนคติใหม่ ๆ จากการประสานงานกับภายนอก

3. ผู้เกี่ยวข้องในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

- ได้รับความรู้ ความเข้าใจ และทักษะ โดยการร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ในแหล่ง
ท่องเที่ยวซึ่งจะมีจุดประสงค์ทางการศึกษา เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องและประชาชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้จากการ
ปฏิบัติงานร่วมกัน

- ได้รับความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและทัศนคติจากโครงการทางการศึกษา ตาม
วัตถุประสงค์ของแหล่งท่องเที่ยว เช่น การฝึกอบรม ประชุม/สัมมนา เป็นต้น

- ได้รับความรู้ ความเข้าใจและทัศนคติใหม่ ๆ จากการประสานงานกับภายนอก
เช่น ส่วนราชการ ธุรกิจ ท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยว

4. ส่วนราชการ ได้รับความรู้ความเข้าใจ ทั้งในรูปแบบและวิธีการทางการศึกษาและ
การสื่อความหมายต่าง ๆ ตามความต้องการการตอบสนองด้านหนึ่งด้านใด

5. ผู้ประกอบการธุรกิจ มัคคุเทศก์

- ได้รับความรู้ด้านการจัดการที่มีคุณภาพ ได้มาตรฐาน

- ได้รับความรู้เพิ่มเติมในทรัพยากรที่น่าสนใจ

6. เยาวชนและประชาชนทั่วไป โดยการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียน
การปฏิบัติการในพื้นที่ การสื่อข้อมูลข่าวสารกับสื่อสาธารณะทั่วไป

2.8 องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation –
based Tourism) โดยให้ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยวมีส่วนร่วมเกือบตลอดกระบวนการ เพื่อก่อให้
เกิดประโยชน์แก่ท้องถิ่น ซึ่งหมายรวมถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต การได้รับผลตอบแทน

แทนกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วยแล้วในที่สุดชุมชนท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในการควบคุมพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ท้องถิ่นในที่นี้เริ่มต้นจากระดับรากหญ้า (Grass root) จนถึงการปกป้องท้องถิ่นจึงเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักการที่ภาครัฐตื่นตัวให้ความสำคัญอย่างจริงจัง ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเนื่องจากภาครัฐไม่สามารถดำเนินการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายได้ทั้ง ๆ ที่โครงการเหล่านั้นเป็นโครงการที่มีผู้เชี่ยวชาญทางด้านต่าง ๆ ร่วมระดมสมอง กำหนดวิธีการแล้วก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นแม้จะใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาช่วย ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาให้หมดไปได้ หากทำได้แต่เพียงชะลอระยะเวลาความรุนแรงเท่านั้น ปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นทั่วโลก ซึ่งเมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่าการพัฒนาโครงการต่าง ๆ เกิดจากการสั่งการจากเบื้องต้น ทำให้ไม่ตรงตามความต้องการของท้องถิ่น อีกทั้งประชาชนในท้องถิ่นยังไม่ได้มีความสำคัญอีกด้วย คณะกรรมการองค์สหประชาชาติเห็นความสำคัญของปัญหาเหล่านี้จึงได้กำหนดบทบาทของประชาชนซึ่งปรากฏในแผนพัฒนาการที่ 21 (Agenda 21) เป็นแผนพัฒนาการเพื่อให้เกิดการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างยั่งยืน โดยกำหนดให้ “การมีส่วนร่วมของประชาชน” เป็นกลยุทธ์สำคัญของแผนดังกล่าว และให้คำนิยามว่า “เป็นโอกาสแก่สมาชิกชุมชนอย่างเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม” (สุริพร พงษ์พานิชย์, 2544:4-6)

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนมากกว่าหนึ่งคน ซึ่งเข้ามามีความสัมพันธ์กันในรูปแบบต่าง ๆ โดยทั่ว ๆ ไป มักจะผูกพันกับพื้นที่ ดังนั้นในการวิเคราะห์ระบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ใดก็ตามจึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยข้อมูลที่ต้องการทั้งในอดีตและปัจจุบันของพื้นที่นั้น เพื่อนำมาวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์เชิงระบบขององค์ประกอบต่อไปนี้

1. พื้นที่และการมีขอบเขตของการมีส่วนร่วม ลักษณะทางชีวภาพ กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองในพื้นที่จะเป็นตัวกำหนดพื้นฐานของคนในพื้นที่นั้น ในขณะที่ขอบเขตของพื้นที่อาจแสดงถึงความเป็นเอกภาพของระบบและการติดต่อเชื่อมโยงกับระบบอื่น ๆ รวมทั้งจะเป็นตัวกำหนดลักษณะและความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่กับภายนอก

2. สมาชิกของระบบหรือคนในระบบ

3. กิจกรรมหรือประเด็นที่เป็นความสนใจร่วมกันของสมาชิกของระบบเป็นสิ่งดึงดูดใจให้คนเข้ามาร่วมกันดำเนินกิจการเพื่อเป้าหมายหรือประเด็นที่น่าสนใจร่วมกัน เช่น วิชาชีพ ผลประโยชน์ ผลกระทบในรูปแบบต่าง ๆ หรือความสนใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

4. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในระบบ หมายถึง รูปแบบหรือลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในระบบในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมหรือประเด็น

6. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและกิจกรรมในระบบ

7. ความเคลื่อนไหวของระบบในมิติเวลา องค์ประกอบในมิติเวลา (Temporal element) เป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบอื่น ๆ เนื่องจากการเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น สภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ตลอดจนการติดต่อเชื่อมโยงกับสังคมภายนอกสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้และจูงใจให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ (โรจนัจฉรีย์ ด้านสวัสดิ์, 2541 : 4 - 14)

2. ลักษณะและรูปแบบของการมีส่วนร่วม

ในขั้นตอนอาจจำแนกรูปแบบของการมีส่วนร่วมตามชนิดของกิจกรรมออกได้เป็น 3 รูปแบบดังนี้คือ

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมของประชาชน
 2. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมของรัฐ
 3. การมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐในกิจกรรมของประชาชน
- (โรจนัจฉรีย์ ด้านสวัสดิ์, 2541 : 4 - 14)

ลักษณะและรูปแบบของการมีส่วนร่วม เมื่อพิจารณาการมีส่วนร่วมใน 3 มิติโดยพิจารณารูปแบบ (Model) ของการมีส่วนร่วม ความเข้มข้น / ความถี่ (Intensity) ของการมีส่วนร่วมและคุณภาพ (Quality) ของการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วมได้คือ

- (1) การมีส่วนร่วมการแสดงความต้องการ
- (2) ร่วมเสนอแนวความคิดเห็น / ร่วมในที่ชุมชน
- (3) มีส่วนในการตัดสินใจ
- (4) ร่วมในการดำเนินการ
- (5) ร่วมบริจาคสมทบ
- (6) ร่วมแก้ปัญหา
- (7) ร่วมรับผลประโยชน์

และการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านบทบาทของประชาชนกับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (สุริพร พงษ์พานิชย์, 2544 : 4-6) กล่าวถึงองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนา ดังนี้

- (1) ร่วมกันวางแผน เป็นการร่วมคิดร่วมวางแผนจัดการเตรียมความพร้อมและสิ่งอำนวยความสะดวกในชุมชน
- (2) ร่วมกันปฏิบัติตามเมื่อมีการวางแผนแล้ว สมาชิกในชุมชนทุกคนร่วมกันปฏิบัติหน้าที่ที่ตกลงกันได้
- (3) ร่วมกันใช้ประโยชน์สมาชิกทุกคนต้องมีสิทธิใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท่องเที่ยวในท้องถิ่นจะต้องมีการจัดการผลประโยชน์ ทั้งที่เป็นตัวเงินและวัตถุให้ประชาชนในท้องถิ่นอย่างทั่วถึงและเหมาะสมโดยคำนึงถึงความยุติธรรมและเท่าเทียมกันเป็นหลัก
- (4) ร่วมติดตามประเมินผล เมื่อมีการดำเนินการแล้วย่อมจะมีปัญหาความไม่เข้าใจต่าง ๆ เกิดขึ้น จึงต้องร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถ่ายทอดประสบการณ์และร่วมกันประชุมหาวิธีแก้ปัญหาเหล่านั้น
- (5) ร่วมกันบำรุงรักษา โดยคำนึงถึงการอนุรักษ์ เพื่อให้ทรัพยากรการท่องเที่ยวยังคงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ วิจารณ์จรรย์ ด้านสวัสดิ์ (2541 : 4 - 12) ได้อธิบายระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ในบทวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ 8 ระดับ คือ

- (1) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร
- (2) การเสนอข้อมูลความคิดเห็น
- (3) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
- (4) การเจรจาต่อรอง
- (5) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจบางขั้นตอน
- (6) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทุกขั้นตอน
- (7) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ
- (8) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ทั้งนี้การจัดการการมีส่วนร่วมมักจะต้องดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของความเป็นพหุภาคี พหุเกณฑ์และวัตถุประสงค์ซึ่งมักจะต้องใช้หลายวิธีร่วมกัน

3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

1. ระบบชุมชน

ชุมชน หมายถึง เขตพื้นที่ระดับความคุ้นเคยและการติดต่อกันระหว่างบุคคลตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะอย่าง ที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน มีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ ใกล้ชิดกว่า และมีความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีสิ่งเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดของชาติหรือศาสนา

ชุมชนเกิดจากวิวัฒนาการของทางสังคม ในยุคต้น ๆ ประชากรมนุษย์มีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พื้นดิน ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง และแร่ธาตุต่าง ๆ ซึ่งมีมากและยังไม่เกิดสิทธิต่าง ๆ ในทรัพยากรเหล่านั้น มนุษย์อาศัยธรรมชาติดำรงชีพ แรกเริ่มเป็นครอบครัวเดี่ยวประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก ๆ เมื่อลูก ๆ แต่งงานแล้วก็จะไปครอบครัวขยายหลายครอบครัวขยายรวมกันเป็นระบบครอบครัว มีเครือญาติ เป็นสายสัมพันธ์ บังคับบุคคล แต่ละบุคคลจะเชื่อมโยงในเครือญาติของตนด้วยหลักการแห่งเวลา กล่าวคือ สามารถนับย้อนหลังตามแนวเครือญาติไปสู่อดีต เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตาทวด และแนวเครือญาติสู่อนาคต เช่น ลูก หลาน เหลน หลาน หลาน ๆ ระบบครอบครัว อาศัยอยู่ในเขตถิ่นฐานเดียวกัน ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน และเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นจึงกลายเป็นหมู่บ้าน โดยแต่ละหมู่บ้านจะมีความสัมพันธ์ภายในระหว่างกันตามแนวโคตร - ตระกูล มากมายหลายตระกูลขึ้นอยู่กับขนาดของชุมชนหมู่บ้านและการรวมตัวของเพื่อนบ้าน ดังนั้น การรวมตัวเป็นชุมชน การรวมตัวของชุมชน จึงมีปัจจัยที่สำคัญคือ จำนวนประชากรขอบเขตของถิ่นฐาน ข้อกำหนด กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ และข้อตกลงต่าง ๆ อันเป็นพลังอันสำคัญที่ก่อให้เกิดชุมชนขนาดต่าง ๆ เช่น ชุมชนเมืองเล็ก ชุมชนเมืองใหญ่ นคร ประเทศ และชุมชนโลกในที่สุดการบริหารหรือการจัดการสังคมเริ่มแรกเดิมที่เกิดขึ้นจากการตกลงแบ่งปันเขตแดนในการครอบครองพื้นที่ทำกินของคนสมัยแรกเริ่ม ซึ่งทำขึ้นบนพื้นฐานการตกลงกันระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้าน โดยมีสิ่งอ้างอิงเป็นนามธรรม เช่น สัญจะความจริงใจต่อกัน วิญญาณของบรรพบุรุษ อำนาจศักดิ์สิทธิ์จากเบื้องบน ธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาและคำปฏิญาณ เมื่อเกิดปัญหากรณีพิพาทระหว่างกันหัวหน้าหรือผู้อาวุโสจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยหรือพิพากษา เมื่อชุมชนขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นเมือง นคร ประเทศ กลไกเครื่องมือ การบริหารสังคมในเชิงนามธรรม ไม่สามารถประยุกต์ใช้กับสังคมได้เพียงพอ เพราะปัญหาต่าง ๆ ซับซ้อน และหลากหลาย จึงได้จัดรูปโครงสร้างการบริหาร กลไก และเครื่องมือการบริหารสังคมที่เป็นรูปธรรมขึ้นมาใช้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง

นักปราชญ์ทางสังคม Ferdinand Tonnies ได้แบ่งยุคแห่งวิวัฒนาการทางสังคมไว้ 2 ช่วงคือ ช่วงที่ เรียกว่า เกไมน์ชาฟต์ (Germein schaft) และ เกเซลส์ชาฟต์ (Gesell Schaft) โดยช่วงเวลาของเกไมน์ชาฟต์ สังคมจะมีรูปแบบเป็นชีวิตสังคมครอบครัว ชีวิตสังคม - หมู่บ้าน ชนบท และชีวิตสังคมเมืองเล็ก ยึดถือความสัมพันธ์ระหว่างกันตามระบบครอบครัว ตามครรลองของวิถีประเพณี ธรรมเนียมประเพณี และศาสนา มากกว่าการใช้กฎหมายและระเบียบข้อบังคับ พอสังคมวิวัฒนาการขึ้นมาสู่ช่วงที่เรียกว่า เกเซลส์ชาฟต์ รูปแบบสังคมจะเปลี่ยนไปสู่ชีวิตแบบสังคมเมืองใหญ่หรือนคร สังคมระดับชาติและสังคมระดับโลก โดยลำดับ ซึ่งจะยึดถือข้อกำหนด กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ และข้อตกลงต่าง ๆ เป็นหลักในการบริหารสังคม

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมมาแต่เดิม แม้ว่าการพัฒนาอุตสาหกรรม และความเป็นชุมชนเมืองได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่ประชากรส่วนใหญ่ยังเป็นผู้ด้อยโอกาส อาศัยอยู่เขตชนบทบางส่วนยังต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในป่าเพื่อยังชีพ และชีวิตยังผูกพันอยู่กับธรรมชาติอย่างแนบแน่น จึงทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและความแตกต่างทางสังคม

ชุมชนในปัจจุบันจึงมีความหมายที่แตกต่างกัน มีการนับเอาเขตการปกครองภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับต่าง ๆ เป็นเครื่องวัดความเป็นชุมชน จึงสร้างความแตกต่างของการจัดความเป็นชุมชนในลักษณะของความผูกพันของผู้คนในชุมชนนั้น ๆ ความหมายของชุมชนจึงเกี่ยวข้องกับคำว่า ท้องถิ่น (Local) ซึ่งหมายถึงท้องที่ใดท้องที่หนึ่ง เมื่อท้องที่หมายถึงเขต ตำบล เขตแดนภายใต้การปกครองของอำเภอหนึ่ง ๆ การปกครองท้องถิ่นเป็นการปกครองท้องที่ที่ได้กำหนดให้มีการปกครองของตนเองภายใต้กฎหมายที่กำหนด ดังนั้น จึงมีแนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนหรือท้องถิ่นใน 2 ทิศทางคือ ทางที่คำนึงถึงการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนในท้องถิ่นเป็นหลักกับทางที่เน้นการอยู่ร่วมกันภายใต้เขตการปกครองท้องถิ่น จากมุมมองทั้งสองส่วนนี้จึงมีผลต่อการพิจารณาส่วนเกี่ยวข้องในองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อย่างไรก็ตาม กล่าวโดยสรุป คือ เมื่อใดชุมชนมีความสามารถพึ่งตนเองได้ และประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่มีสิทธิในการเลือกผู้บริหารในการปกครองท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงแล้ว มุมมองทั้งสองด้านจะสามารถซ้อนทับเป็นหนึ่งเดียวกันได้

2. ความเกี่ยวข้องของชุมชนกับการท่องเที่ยว

ความเกี่ยวข้องของชุมชนกับการท่องเที่ยว มีขอบเขต ลักษณะและรูปแบบกว้างขวางและหลากหลาย ทั้งโดยตรงและทางอ้อม หาข้อจำกัดชัดเจนได้ยาก และไม่สามารถนำมากล่าวไว้ได้ครบ ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ จึงได้กำหนดความเกี่ยวข้องของชุมชนกับการท่องเที่ยว เท่าที่จำเป็นไว้เพียง 2 ลักษณะ คือ ประโยชน์ที่ชุมชนได้รับและผลกระทบที่เกิดขึ้น

1. ประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ มี 2 ทาง คือ ประโยชน์ทางเศรษฐกิจและประโยชน์ทางสังคม

1.1 ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

- เกิดการสร้างงาน สมาชิกชุมชนมีงานทำสืบเนื่องจากการท่องเที่ยวเกิดขึ้น
- เกิดการพัฒนาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการบริการการท่องเที่ยว
- เกิดระบบตลาด เมื่อมีการจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภค เครื่องมือ เครื่องใช้ และปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การบริการการท่องเที่ยว
- เกิดระบบการผลิตวัตถุดิบท้องถิ่นเพื่อป้อนระบบตลาด
- มีรายได้จากแหล่งรายได้ใหม่ ที่เกิดจากการท่องเที่ยว นอกเหนือจากรายได้จากแหล่งรายได้เดิมของชุมชน
- ครอบครัวชุมชนจะมีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งโดยตรงและทางอ้อม จากสถานการณ์การมีนักท่องเที่ยวเกิดขึ้น

1.2 ประโยชน์ทางสังคม ประโยชน์ทางสังคมที่ชุมชนจะได้รับมีมาก ตัวอย่างที่สำคัญเช่น

- เกิดการพัฒนาในทางสร้างสรรค์ขึ้นในสังคม (Social Anabolism)
- มีการติดต่อทางสังคมที่มีรูปแบบมากขึ้น (Formal Social Contact)
- จะมีสัญลักษณ์ทางสังคมเกิดขึ้นเนื่องจากการตกลงในสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเข้าไปกับระบบการท่องเที่ยวของสมาชิกชุมชน (Social Contract)
- สาธารณูปโภคของชุมชน เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา อาจได้รับการพัฒนาหรือปรับปรุงเนื่องจากการมีระบบการท่องเที่ยว
- สมาชิกชุมชนจะถูกกระตุ้นให้สนใจพัฒนาการศึกษาของตัวเองและบริวาร ทั้งทางการศึกษาในรูปแบบ (Formal and Information Education) ในด้านบริการเทคนิค และอื่น ๆ
- จะเกิดการพัฒนาด้านการสาธารณสุข เช่น ความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และความปลอดภัยจากโรคภัย สืบเนื่องจากการบริโภค อุปโภค ที่ได้รับการพัฒนาขึ้น เพื่อเข้าสู่ระบบการท่องเที่ยว
- การบริการทางสังคมอื่น เช่น ความปลอดภัย และการมีระเบียบอิสระของสังคมจะได้รับการเอาใจใส่มากขึ้น

2. ผลกระทบที่เกิดขึ้น

ผลกระทบที่เกิดขึ้น อาจเป็นผลทั้งทางบวกและทางลบ

ผลกระทบทางบวก คือ ผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับตามที่กล่าวมา

ผลกระทบทางลบที่อาจเกิดขึ้นมีอยู่บ้าง เช่น

- ขนาดของชุมชนอาจเติบโตเกินไป ถ้าปัจจัยดึงดูดจากแหล่งท่องเที่ยวมีกำลังมากและไม่ได้รับการจัดการให้ดี
- โครงสร้างการบริหารชุมชนอาจเปลี่ยนแปลงไป ถ้าอิทธิพลการท่องเที่ยวมีมากและไม่ได้รับการจัดการให้ดี
- วัฒนธรรมเดิมและวิถีชีวิตของชุมชน อาจได้รับผลกระทบและถูกกลืนจากอิทธิพลวัฒนธรรม แนวทางชีวิตจากภายนอก

3. ทิศทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการท่องเที่ยว

การลดผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชน การสร้างโอกาสและการสร้างประโยชน์ที่แท้จริงให้แก่ชุมชน ในการปรับตัวต่อการพัฒนาที่เข้ามาสู่ท้องถิ่น จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวเท่านั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปแบบที่สามารถโอกาสนี้ได้เหมาะสมที่สุด อีกทั้งยังสามารถลดผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นเป็นเป้าหมายสำคัญ ได้รับการเน้นให้มีในกระบวนการท่องเที่ยวแนวใหม่ ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนในองค์รวมของระบบ สำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ให้ความสำคัญ โดยจัดเป็นหนึ่งในองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นได้เน้นให้ความสำคัญแก่ประชาชนท้องถิ่น ในอันที่จะมีบทบาทในการกำกับ ดูแล และควบคุมการท่องเที่ยวได้มากขึ้น และสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี เนื่องจากประชาชนเป็นเจ้าของถิ่น สามารถเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงท้องถิ่นกับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการท่องเที่ยวระดับต่าง ๆ ได้

ความรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่นของสมาชิกชุมชน ซึ่งมีความรัก ความหวงแหน มีความรู้สึกพึงพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวอยู่แล้ว สามารถนำมาประยุกต์ให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนแก่ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวได้ โดยชุมชนจะต้องพัฒนาตนเองให้เป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนเองระหว่างชุมชนกับเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยในส่วนที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับหน่วยงาน ชุมชนจะอยู่ในฐานะผู้รับทราบนโยบายฯ ในเบื้องต้น

และมีส่วนผลักดันในระยะยาว ชุมชนเป็นผู้ใช้และดำเนินงานตามแผนงานและปฏิบัติความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับหน่วยงานเอกชน ชุมชนจะอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของฐานรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่จัดขึ้นโดยเอกชนหรือบริษัทท่องเที่ยว เช่น ร่วมพัฒนาจุดขายต่าง ๆ ได้แก่ ที่พักอาศัย ภัตตาคาร การนำเสนอลูกค้าด้านวัฒนธรรม ศิลปะและประเพณีต่าง ๆ ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงเริ่มมีได้ตั้งแต่การให้ข้อมูลของท้องถิ่น การเตรียมการจัด การวางแผน การควบคุมดูแลการใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการบริการ และการได้รับประโยชน์จากการบริการ โดยชุมชนจะต้องตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มีกิจกรรมในการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จะต้องไม่เบียดบังทำลายสิ่งแวดล้อม ดังนั้น องค์การของชุมชนจึงมีความสำคัญในกระบวนการมีส่วนร่วม องค์การของชุมชนอาจเป็นองค์การที่เกิดจากการรวมตัวของประชาชนในชุมชน เป็นองค์การภายใต้กฎหมายที่กำหนดบทบาทของปัจเจกบุคคลฉะนั้น จึงควรผลักดันให้องค์การดังกล่าว เป็นองค์การประชาชนที่แท้จริง เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในองค์การการท่องเที่ยวดังกล่าว ดังนั้น การมีส่วนร่วมที่ดีต้องให้ความสำคัญแก่กลุ่มบุคคลมากกว่าลักษณะของปัจเจกบุคคล

รูปแบบของชุมชนในการรองรับการท่องเที่ยว อาจมีหลายรูปแบบ เมื่อพิจารณาพื้นฐานวัฒนธรรมการปกครองท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตของชุมชนไทย รูปแบบที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพระดับปฏิบัติ ควรมีรูปแบบเป็นองค์การกึ่งอิสระ ไม่เป็นทางการเกินไป ไม่อิสระเกินไป โดยมีระบบการได้รับผลประโยชน์ร่วมเป็นครรลอง ผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่ควรได้รับ อาทิ

1. ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมเกิดแก่คนในชุมชนส่วนใหญ่ ให้มีงานและสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น
2. ผลประโยชน์ทางสังคม คือ มีสวัสดิการที่ดี สังคมมีความมั่นคงและสามารถดำรงเอกลักษณ์ทางสังคมของตนไว้ได้
3. ความรู้ความเข้าใจและความตระหนักในความสำคัญของสิ่งแวดล้อม มีความเข้าใจในการอนุรักษ์และร่วมมือเพื่อพัฒนาเพื่อความยั่งยืน
4. ความภาคภูมิใจ มีความสุขในความเป็นอยู่ มีความร่วมมือในชุมชน เกิดความรักและห่วงแหนพร้อมจะอนุรักษ์หรือพัฒนาอย่างสร้างสรรค์

อนึ่งหากชุมชนมีส่วนร่วมมากหรืออำนาจเพียงพอในการร่วมควบคุมการท่องเที่ยว จะช่วยให้เกิดการพัฒนาคนได้เป็นอย่างดี อีกทั้งสามารถจัดสรรผลประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม และเกิดการกระจายรายได้แก่ชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การให้ชุมชนมีส่วนร่วม สิ่งที่สำคัญที่จำเป็นคือ การ

ให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่กับการเพิ่มทักษะในการจัดการและประสานงานกับภายนอก

ลักษณะและรูปแบบของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวมีความสัมพันธ์ตามลักษณะกิจกรรมของชุมชน ซึ่งกิจกรรมจะตอบสนองวัตถุประสงค์ต่างกัน สามารถใช้ได้กับพื้นที่ท่องเที่ยวในบางพื้นที่ที่ต้องการจัดรูปแบบและขนาดขององค์กรที่เหมาะสมต่างกัน กิจกรรมแต่ละกิจกรรมยังมีผลกระทบต่อสังคมที่ต่างกันด้วย

การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในท้องถิ่น จึงต้องเป็นการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น (Local Benefit) ซึ่งหมายถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต การได้รับผลตอบแทนมาบำรุงรักษาแหล่งท่องเที่ยว แล้วท้ายที่สุดชุมชนสามารถควบคุมพัฒนาการท่องเที่ยวได้อย่างมีคุณภาพ มีการรักษาระบบนิเวศที่ยั่งยืน สังคมพัฒนาอย่างเหมาะสม มีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยการพัฒนาของชุมชนเอง

4. การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีการเป็นเจ้าของ และการจัดการโดยชุมชนซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ อนุรักษ์ และการพัฒนาชุมชน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์พื้นที่ธรรมชาติและโอกาสในการทำงานทางการท่องเที่ยวในพื้นที่ธรรมชาติ (Sproule, 2001 :3) มีวัตถุประสงค์เพื่อการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์และเพื่อกำไรของชุมชนท้องถิ่น (Mann, 2001) เพื่อให้มีรายได้จากการท่องเที่ยวและรายได้นั้นมาทำชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น (Spourel, 2001 : 3) ในการสร้างผลกำไรให้กับชุมชนท้องถิ่น และเพื่อสร้างความยั่งยืนทางสังคม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องของสิ่งแวดล้อม ความเข้าใจ ความพึงพอใจและการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชน โดยรายได้ที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เกิดขึ้นกับชุมชน จะต้องดำรงไว้ซึ่งประเพณี วัฒนธรรม การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และการดำรงไว้ซึ่งคุณค่าทางสังคม วัฒนธรรมและศาสนา (Zeppel, 1997 : 1)

หลักการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Zeppel, 2001 :1) มีดังนี้

1. เป็นการดำเนินงานโดยความร่วมมือและยินยอมของคนในท้องถิ่นโดยคนในชุมชนควรมีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ
2. มีความเท่าเทียมกันในการแบ่งปันผลกำไรที่จะคืนสู่ชุมชนท้องถิ่น
3. เป็นเรื่องของชุมชนส่วนมากกว่าเป็นเรื่องส่วนบุคคล
4. เป็นการดำเนินงานเพื่อความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม

5. เป็นการจัดการที่ให้ความเคารพวัฒนธรรม ประเพณี และโครงสร้างทางสังคมของชุมชน
6. มีกลไกในการจัดการกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยว
7. จัดให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มเล็ก ๆ เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด
8. มีการชี้แจงนักท่องเที่ยวก่อนออกเดินทาง เพื่อให้มีการประพฤติตัวที่เหมาะสม
9. ไม่ควรให้คนในท้องถิ่นแสดงพิธีกรรมในโอกาสที่ไม่เหมาะสม
10. หากชุมชนไม่ต้องการให้นักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน ชุมชนก็มีสิทธิที่จะปฏิเสธการท่องเที่ยวในครั้งนั้นได้

5. ขั้นตอนในการบริหารและจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

1. การสำรวจข้อมูลและแหล่งท่องเที่ยว ว่ามีทรัพยากรท่องเที่ยวอะไรบ้าง และมีสภาพเช่นใด ตลอดจนศึกษาความสามารถในการรองรับได้ (Carrying Capacity) ของพื้นที่ แหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวโดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ (พจนา, 2541 :19) ดังนี้

1. เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพ เรื่องการท่องเที่ยวเกี่ยวกับความงามทางธรรมชาติ วิถีชีวิต วัฒนธรรม
2. มีประเด็นทางสังคม หรือทางเลือกในการพัฒนาที่จะนำมาเสนอต่อสังคม
3. มีองค์กรชาวบ้าน

2. กำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายในการจัดการ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ผลกระทบจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือกำหนดทิศทางในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ตลอดจนความต้องการของสมาชิกในชุมชน นักท่องเที่ยว / ผู้มาศึกษาดูงาน องค์กรชุมชนต่าง ๆ แล้วนำมากำหนดเป็นวิสัยทัศน์เป้าหมายในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3. การวางแผนการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เน้นการวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภาพรวม โดยมีแนวทาง มาตรการ วิธีการลดจนงบประมาณและการสนับสนุนจากการดำเนินงานจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งกำหนดภารกิจแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกในองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน รวมถึงการจัดสรรผลประโยชน์อย่างชัดเจนและเป็นธรรม

4. การเตรียมความพร้อมของชุมชน ชุมชนควรมีการการเตรียมความพร้อมทาง การท่องเที่ยวของชุมชน (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2542 : 32-33) ดังนี้

4.1 การเตรียมความพร้อมทั่วไป โดยการเตรียมการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ การจัดทำแผนงานโครงการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่น การจัดทำเส้นทางและแผนที่ท่องเที่ยว การจัดอบรมการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์แก่คนในชุมชนท้องถิ่น และการกำหนดมาตรการในการ รักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยว

4.2 การเตรียมความพร้อมด้านการจัดหานักท่องเที่ยว โดยการจัดทำสื่อ โฆษณาประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยว การขอความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ การเชิญสื่อมวลชนเข้าร่วมกิจกรรม การส่งข้อมูลทางการท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยวเป้าหมาย ธุรกิจนำเที่ยวและสื่อมวลชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดตั้งศูนย์บริการข้อมูลทางการท่องเที่ยวในชุมชนท้องถิ่น

4.3 การเตรียมความพร้อมการให้บริการนักท่องเที่ยวโดยการพัฒนาบุคลากร ในการให้บริการท่องเที่ยว การอำนวยความสะดวก การไม่เอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว การให้บริการ นักท่องเที่ยวตามที่กำหนดไว้ในรายการ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมให้สะดวก สบายและปลอดภัย รวมทั้งทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่าจะมีความปลอดภัยสูง

4.4 การเตรียมความพร้อมด้านการต้อนรับนักท่องเที่ยว โดยการพัฒนา บุคลากรชุมชนท้องถิ่นให้มีความรู้ ความสามารถในการต้อนรับนักท่องเที่ยว การพัฒนาบุคลากรให้มีทัศนคติที่เอื้ออาทรต่อนักท่องเที่ยวและมีจิตใจพร้อมบริการนักท่องเที่ยว

5. การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยกำหนดแนวทางในการบริหารและจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ และเน้นที่โปรแกรมสื่อความหมาย (Interpretation program) โดยมีขั้นตอนดังนี้

5.1 จัดให้มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว (Visitor center) เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์ กลางในการให้บริการข้อมูลและความรู้แก่นักท่องเที่ยว / ผู้มาดูงานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว และกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในชุมชนโดยสื่อต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการศึกษารเรียนรู้

5.2 จัดให้มีการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจัดให้นักท่องเที่ยว / ผู้มาศึกษาดูงาน ได้เยี่ยมชม / ร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มต่าง ๆ ที่นำมาเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยมีผู้บรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ

5.3 จัดให้มีการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ (Ecosystem) โดยจัดกิจกรรมการเดินป่าศึกษาธรรมชาติ โดยมีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเป็นผู้บรรยายให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวขณะเดินป่าเป็นการเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ และความประทับใจ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความประทับใจ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

6. การทดลองจัดกิจกรรม โดยจัดให้มีการจัดนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในชุมชนอย่างน้อย 1 ครั้ง เพื่อให้ชุมชนปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

7. การสรุปและประเมินผล โดยการวิเคราะห์การปฏิบัติงานที่ผ่านมาว่าเกิดปัญหา อุปสรรคหรือไม่ การตอบสนองต่อวัตถุประสงค์เป็นอย่างไร รวมทั้งการประเมินผลจากนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับเส้นทางในการเดินทาง โปรแกรมการท่องเที่ยวและข้อเสนออื่น ๆ นอกจากนี้ได้มีการประชุมสรุปผลกับชาวบ้านเพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อการวางแผนการรองรับโดยประเมินขีดความสามารถในการรองรับ และช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อไป

จะเห็นได้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน มีหลักการและขั้นตอนในการบริหารจัดการที่ต้องมีการดำเนินการอย่างระมัดระวังเพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมในชุมชน ดังนั้นการพัฒนาระบบการเรียนรู้แก่ชุมชนมีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เป็นไปตามขั้นตอนและหลักการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งทางการท่องเที่ยวและทรัพยากรต่อไป

สรุป

ข้อกำหนดที่ชัดเจนของนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ขององค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้าน หากการท่องเที่ยวใดมีองค์ประกอบครบสมบูรณ์ดังกล่าวแล้ว จัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สมบูรณ์ หากขาดหรือปราศจากข้อใดข้อหนึ่งไปความสมบูรณ์จะลดน้อยลง จนอาจต้องการ ส่งเสริมหรือให้การท่องเที่ยวนั้นเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ๆ ต่อไป

ลักษณะเฉพาะบางประการหนึ่ง คือ การมุ่งเน้นในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ เพื่อประสานการท่องเที่ยวกับความพอใจในการเรียนรู้และสัมผัสกับระบบนิเวศ (Ecosystem) มีความแตกต่างอย่างชัดเจนกับความสนใจในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาอารยธรรมของมนุษย์ในการเอาชนะธรรมชาติ ที่รวมเอาลักษณะวัฒนธรรมที่มีวิถีชีวิตแบบธรรมชาติ หรือเป็นส่วนหนึ่งในระบบนิเวศแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ ไว้ลักษณะเฉพาะนี้จึงทำให้ Ecosystem ไม่ใช่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural

Tourism และ Historical Tourism) แม้จะมีความคาบเกี่ยวกันในพื้นที่ก็ตาม ในทำนองเดียวกัน การท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ (Natural Tourism) จึงไม่ใช่ Ecosystem ทั้งหมด ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวและการจัดการการท่องเที่ยวด้วย ดังนั้นแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ จึงมีเพียงบางส่วนจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือแหล่งท่องเที่ยวหนึ่ง ๆ อาจมีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควบคู่ไปกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ

จากลักษณะดังกล่าว จึงมีสิ่งสมควรทำความเข้าใจเพิ่มเติม ดังนี้

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวแนวใหม่ที่แตกต่างจากการท่องเที่ยวแบบปกติ หรือ แบบ ประเพณีนิยม ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเป็นหลัก และเน้นการส่งเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ใช่สิ่งตรงข้ามกับการท่องเที่ยวแบบคนละใหญ่ (Mass Tourism) เพราะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ถูกจำกัดที่ขนาดของการท่องเที่ยว แต่จำกัดที่รูปแบบกิจกรรมและขนาดที่เหมาะสมกับพื้นที่ นักท่องเที่ยวกลุ่มเล็ก ๆ สามารถทำลายสิ่งแวดล้อมได้เช่นเดียวกันหรือมากกว่านักท่องเที่ยวคนละใหญ่หากปราศจากการจัดการที่ดี การจัดการกับการท่องเที่ยวคนละใหญ่ในทิศทางและภายใต้รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้อาจจัดเป็น Mass Tourism

3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่จำเป็นต้องเป็นการจัดการที่ง่าย ๆ ราคาถูก มีรูปแบบการท่องเที่ยวที่ยากลำบาก มีรายได้จากการท่องเที่ยวน้อย เพียงแต่มีการจัดการที่ดี มีการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ มีการประสานความเข้าใจกับนักท่องเที่ยวและให้ประโยชน์ที่เหมาะสมตามความคาดหวังของนักท่องเที่ยวแล้ว การท่องเที่ยวเชิงนิเวศอาจตอบสนองนักท่องเที่ยวได้ทุกกลุ่ม ทุกระดับและมีรายได้สูงได้เช่นกัน

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงให้ความสำคัญในการศึกษาและสร้างจิตสำนึกมากกว่าการให้ความพึงพอใจอย่างไม่มีขอบเขตของนักท่องเที่ยว ดังนั้นจึงเป็นการท่องเที่ยวที่ต้องมีการประสานความเข้าใจกันอย่างเหมาะสมตลอดกระบวนการ

2.9 มาตรฐานการท่องเที่ยว

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีระบบจัดการที่ดีใน 4 ด้านดังนี้

1.1 ด้านการให้ข้อมูลล่วงหน้าเพื่อทำความเข้าใจกับนักท่องเที่ยว

1.2 ด้านการจัดรายการนำเที่ยวที่เน้นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว

1.3 ด้านข้อกำหนดการปฏิบัติตัวของนักท่องเที่ยว

1.4 ด้านการตลาดท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความสามารถรองรับของพื้นที่ในแหล่งท่องเที่ยว

2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมซึ่งจะส่งผลต่อการวางแผนและการจัดการ
3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีโครงการร่วมกับคนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อคืนกำไรสู่แหล่งท่องเที่ยว
4. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีระบบการให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีระบบสร้างคุณภาพโดยการจัดอบรมด้านความรู้และทักษะแก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง
5. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีระบบการรักษาความปลอดภัย ทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมการท่องเที่ยวบางกิจกรรมมีความเสี่ยงสูง จึงจำเป็นต้องรักษาความปลอดภัย
6. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีระบบการให้บริการที่มีคุณภาพ โดยใช้ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมในการลดมลพิษและใช้อย่างคุ้มค่า
7. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีการร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างงานและการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น

2.10 ระบบนิเวศ

ระบบนิเวศเป็นแนวคิดที่นักนิเวศวิทยาได้นำมาใช้ในการมองโลกและส่วนย่อย ๆ ของโลก เพื่อที่จะได้เข้าใจความเป็นไปบนโลกนี้ได้ดียิ่งขึ้น ระบบนิเวศ หมายถึง ระบบที่ประกอบด้วยสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตอาศัยอยู่ร่วมกัน ในอาณาบริเวณหนึ่งซึ่งต่างมีความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วยกันเอง และสัมพันธ์กับสิ่งที่ไม่จำเป็นสิ่งไม่มีชีวิตที่เป็นสภาพแวดล้อมนั้น ขนาดของระบบนิเวศอาจแตกต่างกันออกไป ตั้งแต่ขนาดเล็ก เช่น แอ่งน้ำขังชั่วคราว ภาชนะที่ใช้เพาะเลี้ยง จนกระทั่งถึงป่าใหญ่ ทะเลสาบ แนวปะการัง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าระบบนิเวศนั้นสามารถควบคุมสภาวะสมดุลตามธรรมชาติได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง อาจเป็นช่วงสั้น หรือยาวนานก็ตามเพราะธรรมชาติจะเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของระบบนิเวศไปตามกาลเวลาเสมอเนื่องมาจากการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตและการเปลี่ยนแปลงแทนที่

4. องค์ประกอบของระบบนิเวศ

ภายในระบบนิเวศใดระบบนิเวศหนึ่งจะประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

1. องค์ประกอบที่ไม่มีชีวิต ประกอบ แร่ธาตุและสารอนินทรีย์ต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อม เช่น คาร์บอน ออกซิเจน น้ำ คาร์บอนไดออกไซด์ และสารประกอบที่ได้มาจากสิ่งมีชีวิต ได้แก่ โปรตีน คาร์ไฮเดรต ไขมัน อีวมัน และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น แสง อุณหภูมิ ความเป็นกรด ความชื้น ความเค็ม เป็นต้น

2. องค์ประกอบที่มีชีวิต ภายในระบบนิเวศใด ๆ ก็ตาม จะมีสิ่งมีชีวิตอยู่ 3 ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

2.1 ผู้ผลิต (Producer) หมายถึง สิ่งที่มีชีวิตสามารถนำเอาพลังงานจากแสงอาทิตย์มาสร้างอาหารจากอนินทรีย์ได้ ซึ่งได้แก่ พืชและสาหร่ายทั่ว ๆ ไป ซึ่งมีคลอโรฟิลล์สามารถสังเคราะห์ได้
นั่นเอง

2.2 ผู้บริโภค (Consumer) หมายถึง สิ่งมีชีวิตพวกสัตว์ที่ได้รับพลังงานในรูปสารอาหารมาโดยการกินสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น เพราะไม่สามารถสร้างอาหารด้วยวิธีการสังเคราะห์แสงได้ ในกลุ่มของผู้บริโภคนี้ มีทั้งสัตว์ที่กินพืช สัตว์ที่กินสัตว์ หรือสัตว์ที่กินทั้งพืชและสัตว์เป็นอาหาร โดยกระบวนการกินนั้น เป็นไปตามลำดับ กลุ่มผู้บริโภคนี้อาจแบ่งประเภทออกไปได้หลายกลุ่มคือ

1. ผู้บริโภคลำดับแรก (Primary Consumer) หมายถึงสัตว์ที่กินผู้ผลิตโดยตรง เช่น แผลงตอนสัตว์กินแผลงตอนพืช หรือวัวกินหญ้าเป็นอาหาร กรณีดังกล่าวนี้แผลงตอนสัตว์และวัวจัดเป็นผู้บริโภคอันดับแรกหรือเป็นสัตว์กินพืช (Herbivore)

2. ผู้บริโภคลำดับที่สอง (Secondary Consumer) หมายถึงสัตว์ที่กินสัตว์ด้วยกันเองหรือกินผู้บริโภคอันดับแรกอีกทอดหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ลูกปลากินแผลงตอนสัตว์ หรือเสือกินวัว กรณีนี้ลูกปลาและเสือจัดเป็นผู้บริโภคลำดับที่สอง (Carnivore)

3. ผู้บริโภคลำดับที่สาม (Tertiary Consumer) หมายถึงสัตว์ที่กินผู้บริโภคลำดับที่สองกันเป็นทอด ๆ จนกระทั่งถึงผู้บริโภคลำดับที่ 4 หรือต่อ ๆ ไป จนเป็นผู้ล่าสูงสุดในระบบนิเวศนั้น ๆ เรียกว่า ผู้ล่าสูงสุด (Top carnivore) เช่น เสือในป่า ปลาฉลามในทะเล

นอกจากนี้ยังมีผู้บริโภคอีกกลุ่มที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยสารอินทรีย์ที่ย่อยสลายแล้ว เรียกว่า สัตว์กินสารอินทรีย์ (Detritivore) ได้แก่ หอยสองฝา กุ้ง หนอน

2.3 ผู้ย่อยสลาย (Decomposer) หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่ย่อยสลายซากสิ่งมีชีวิตอื่นที่ล้มตายลงแล้ว ดูดซึมส่วนที่สลายไปได้ใช้เป็นสารอาหารบางส่วน ผู้ผลิตสามารถนำไปใช้ได้ เช่น แบคทีเรีย เห็ด ราชนิดต่าง ๆ

5. ระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยว

แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติทุกประเภทจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ (Ecotourism) และความหลากหลายของทางชีวภาพ (Biodiversity) ของพื้นที่ ระบบนิเวศเป็นสิ่งดึงดูดใจในการท่องเที่ยวหรือเป็นส่วนประกอบของแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้นระบบนิเวศจึงมีความสำคัญอย่าง

มากในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และเป็นระบบที่ต้องรักษาไว้ให้ยั่งยืน ประเทศไทยมีระบบนิเวศที่สำคัญทั้งในน้ำและบนบก ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงระบบนิเวศที่มีความสำคัญกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนี้

2.1 ระบบนิเวศบนบก (Terrestrial ecosystems)

ระบบนิเวศบนบกเป็นระบบนิเวศที่อยู่ตามป่าเขาตอนในของพื้นที่แผ่นดิน มักจะเป็นพื้นที่แหล่งต้นน้ำลำธารหลากหลายชนิด มีลักษณะเป็นป่าแบบต่าง ๆ ดังนี้

1. ป่าไม้ผลัดใบ (Evergreen Forest) หมายถึงป่าที่ประกอบไปด้วยต้นไม้ที่ส่วนใหญ่จะมีใบเขียวชอุ่มอยู่ตลอดปี ถึงใบแก่จะร่วงหล่นไปก็จะมีใบอ่อนแตกขึ้นมาแทนใหม่ ทำให้ป่าชนิดนี้เขียวชอุ่มอยู่ได้ตลอดปี แบ่งป่าชนิดนี้ออกเป็น 4 ชนิด

1.1 ป่าดิบเมืองร้อน (Tropical Evergreen Forest) เป็นป่าที่อยู่ในเขตที่มีมรสุมพัดผ่านอยู่เกือบตลอดปี มีปริมาณน้ำฝนมาก ดินมีความชุ่มชื้นอยู่ตลอดเวลา ป่าปกคลุมอยู่ทั้งในที่ราบและเป็นภูเขาสูง มีการกระจายอยู่ทั่วไปตั้งแต่ภาคเหนือลงไปภาคใต้ แบ่งย่อยตามสภาพความชุ่มชื้นและความสูงต่ำของสภาพภูมิอากาศดังนี้

1.1.1 ป่าดิบชื้น (Tropical Rain Forest) ป่าชนิดนี้โดยทั่วไปเรียกว่าป่าดงดิบ มีมากที่สุดในแถบจังหวัดฝั่งทะเลตะวันออก เช่น ระยอง จันทบุรี ตราดและจังหวัดภาคใต้ ซึ่งมีปริมาณน้ำฝนมากกว่าภาคอื่น ๆ ลักษณะทั่วไปมักเป็นป่ารกทึบ ประกอบด้วยพันธุ์ไม้มากมายหลายร้อยชนิด ต้นไม้ชั้นบนส่วนใหญ่เป็นวงศ์ไม้ยาง (Dipterocarpaceae) มีลำต้นสูงใหญ่ ตั้งแต่ 30 - 40 เมตร พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ สกุลงาย ตะเคียน มัลลยา ตะเคียน ชันดำแมว ไข่เขียว กระบากขาว กระบากทอง ดินเบ็ดแดง รัก จิกเขา หลุมพอ เคี่ยม เป็นต้น พื้นป่ามักจะรกทึบประกอบด้วย ไม้พุ่ม ปาล์ม หวาย ไม้ไผ่ และเถาวัลย์ชนิดต่าง ๆ ป่าชนิดนี้แทบไม่เกิดกรณีไฟไหม้เลย และถ้าหากถูกทำลายจากการกระทำของมนุษย์หรือภัยธรรมชาติก็ตาม พวกไม้เต่า ไม้สอยดาว จะเข้ามาแทนที่อย่างรวดเร็ว

1.1.2 ป่าดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) มีอยู่ทั่วไปตามภาคต่าง ๆ ของประเทศ ตามที่ราบหรือหุบเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 300 - 400 เมตร และมีปริมาณน้ำฝนระหว่าง 1,000 - 1,500 มิลลิเมตร พันธุ์ไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่มีหลายชนิด ได้แก่ กระบากดำ กระบากโคก ยางนาหรือยางขาว ยางแดง ตะเคียนหิน สมพง มะค่าโมง ปออีเก้ง กัดลิ้น กระบากลัก ข่อยหนาม กระบก ไม้พลอย เป็นต้น พืชชั้นล่างจะเป็นพวกปาล์ม หวาย ชิง ข่า ต่าง ๆ แต่ปริมาณไม่หนาแน่นนักและค่อนข้างโล่งเตียน

1.1.3 ป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) เป็นป่าที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 1,000 เมตร ขึ้นไป ส่วนใหญ่อยู่บนเขาสูงภาคเหนือ และบางแห่งในภาคกลาง และภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น พุ่มแสงหลวง จังหวัดพิษณุโลก และเพชรบูรณ์ ภูกระดึง จังหวัดเลย เป็นต้น มีปริมาณน้ำฝนระหว่าง 1,000 - 2,000 มิลลิเมตรต่อปี พันธุ์ที่สำคัญได้แก่ ไม้ในวงศ์ก่อ (Fagaceae) สนสามพันปี พญามะขามป้อม ขุนไม้ มณฑาป่า ทะโล้ ยมหอม กำลังเสือโคร่ง สนแผง อบเชย มะขามป้อมดง เป็นต้น ในป่าชนิดนี้ก็มีไม้ สนเขา ขึ้นปะปนอยู่ด้วย ส่วนไม้พื้นล่างจะเป็นไม้พวกเฟิร์น กล้วยไม้ดิน มอสต่าง ๆ ในบางแห่งก็มีต้นกุหลาบป่าขึ้นอยู่ด้วย ป่าชนิดนี้มักอยู่บริเวณต้นน้ำลำธาร และถูกชาวเขาทำลายอย่างหนัก โดยเฉพาะทางภาคเหนือของประเทศไทย

1.2 ป่าสน (Coniferous Forest) ป่าสนมีการกระจายเป็นหย่อม ๆ ตามจังหวัดทางภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง เพชรบูรณ์ และจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น เลย สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี มีอยู่ตามที่เขาและที่ราบบางแห่งที่สูงจากระดับน้ำทะเล ปานกลางตั้งแต่ 200 เมตรขึ้นไป บางครั้งจะพบขึ้นปะปนอยู่กับเขาแดงและป่าดิบเขา ป่าสนโดยทั่วไปมักจะขึ้นอยู่ในที่ดินที่ไม่สมบูรณ์ เช่น ตามสันเขาที่ค่อนข้างแห้งแล้ง ประเทศไทยมีสนเขาเพียง 2 ชนิด เท่านั้นคือ สนสองใบ และสนสามใบ นอกจากนั้นป่าสนเขาจะมีไม้พวกเหียง พลวง และพวกก่อต่าง ๆ ขึ้นปะปนอยู่ พืชพื้นล่างจะเป็นพวกหญ้าต่าง ๆ ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดไฟไหม้อยู่เสมอ และน้ำมันจากเนื้อไม้สนจะเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี ดังนั้นป่าชนิดนี้ต้องมีการป้องกันไฟอย่างรัดกุมและเข้มงวดกวดขัน

1.3 ป่าพรุหรือป่าบึง (Swamp Forest) คือป่าที่อยู่ตามที่ราบลุ่มมีน้ำขังอยู่เสมอ และตามริมฝั่งทะเลที่มีโคลนเลนทั่ว ๆ ไป ปริมาณน้ำฝนไม่น้อยกว่า 2,000 มิลลิเมตร / ปี แบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ

1.3.1 ป่าพรุหรือป่าบึงน้ำจืด (Fresh Water Swamp Forest) เป็นป่าที่อยู่ถัดไปจากชายฝั่งทะเล หรือบริเวณที่ลุ่มที่มีการทับถมของซากพืชและอินทรีย์วัตถุที่ยังไม่สลายตัว จะมีน้ำท่วมถึงหรือขึ้นจะตลอดปี ดินเป็นดินตะกอนหรือโคลนตม ป่าพรุที่ใหญ่ที่สุดอยู่ในจังหวัดนราธิวาส มีเนื้อที่ประมาณ 283,350 ไร่ พันธุ์ที่สำคัญได้แก่ ลำโพง จิกนม จิกนาหรือกระโดนน้ำ กระเบาน้ำ ก้นเกรา และหลาวชะโอน เป็นต้น ตัวอย่างป่าบึงน้ำจืดภาคเหนือ เช่น หนองหลวง จังหวัดเชียงราย บึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์ บึงน้ำจืดภาคอีสาน เรียก ป่าทาม หรือดงนาทาม เช่น ดงนาทาม จังหวัดศรีสะเกษ อุบลราชธานี เป็นต้น และพบสังคมพืชลอยน้ำและใต้น้ำ เป็นบริเวณที่ถัดออกไปจากฝั่ง พบอยู่ในบึงน้ำจืด เช่น บัวสาย บัวเผื่อน จอก โผลง และผักตบชวา เป็นต้น บริเวณนี้มักเป็นแหล่งอาศัยของนกน้ำ เช่น ทะเลน้อย บึงบอระเพ็ด เป็นต้น นกที่พบทั่วไป เช่น นกเป็ดแดง นกกาน้ำเล็ก นกกระสาแดง นกยางเปีย และเหยี่ยวแดง เป็นต้น

1.3.2 ป่าชายเลน (Mangrove Swamp Forest) เป็นสังคมพืชที่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้หลายชนิดที่ไม่ผลัดใบ หรือมีใบเขียวชอุ่มตลอดปี ป่าชนิดนี้จะขึ้นอยู่ตามชายฝั่งทะเลที่มีดินเลนและน้ำทะเลท่วมถึง เช่น ตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกตั้งแต่จังหวัดระนองถึงสตูล แถบอ่าวไทยตั้งแต่ จังหวัดสมุทรสาครถึงตราด และจากเพชรบุรีลงไปถึงนราธิวาส ป่าชายเลนเกิดจากการทับถมของตะกอนดินเลน พันธุ์พืชที่ขึ้นบริเวณนี้จะต้องมีรากค้ำจุนเพื่อดูดออกซิเจนออกจากอากาศ พันธุ์ไม้ที่สำคัญส่วนใหญ่อยู่ในวงศ์ตระกูล Rhizophoraceae เช่นไม้โกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ โกงกางหัวสุม แสม ลำพูและลำแพน เป็นต้น และมักจะขึ้นเป็นกลุ่ม ๆ แยกออกเป็นแต่ละตระกูลไปเป็นพืชชั้นล่างมีน้อย ป่าชนิดนี้ทำรายได้ให้แก่ประเทศปีหนึ่ง ๆ เป็นเงินไม่น้อย เนื่องจากเป็นไม้โตเร็ว รอบหมุนเวียนในการตัดฟันสั้น ระบบนิเวศในบริเวณป่าชายเลนมีบทบาทสำคัญในฐานะแหล่งอนุบาลสัตว์ทะเลที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ มีการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมระดับชาติที่เหมาะสม การจัดการการอนุรักษ์ป่าชายเลน และการนำไปใช้เป็นแผนในการพัฒนาการท่องเที่ยว

1.3.3 ป่าเขาหินปูน เป็นป่าที่ขึ้นอยู่บนเขาหินปูน ในสภาพที่มีดินน้อยและสภาพแวดล้อมที่จำกัด เช่น ลมแรง ความหนาของหน้าดินน้อย และมีความลาดชันของพื้นที่สูง จึงทำให้พันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก แคระแกร็น และจะไม่ค่อยพบไม้ใหญ่บนพื้นที่เขาหินปูน พันธุ์ที่พบได้แก่ จันทน์ผา สลัดได ประเภา หนาดหิน และบอน เป็นต้น

2. ป่าผลัดใบ หมายถึง ป่าที่ประกอบไปด้วยต้นไม้ที่ส่วนมากจะทิ้งใบในฤดูแล้งและจะแตกใบใหม่อีกทีก็ต่อเมื่อถึงฤดูฝน จึงทำให้ช่วงฤดูแล้งป่าจะไม่มีใบไม้ ดูแห้งแล้ง และใบที่ร่วงจะเป็นเชื้อเพลิงอย่างดีทำให้เกิดไฟไหม้ป่าเป็นประจำทุกปี แบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ

2.1 ป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest) ป่าชนิดนี้มีอยู่ทั่วไปในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนทางภาคใต้จะพบป่าชนิดนี้น้อยมาก ป่าชนิดนี้มักจะไม่สัก ขึ้นปะปนอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะทางภาคเหนือและภาคกลางบางแห่ง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีป่าเบญจพรรณอยู่น้อย ลักษณะของป่าเบญจพรรณโดยทั่วไปเป็นป่าโปร่ง ประกอบด้วยต้นไม้ขนาดกลางเป็นส่วนมาก พื้นที่ป่าไม่รกทึบ มีไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ ขึ้นอยู่มาก ในฤดูแล้งต้นไม้ทั้งหมดจะพากันผลัดใบ และมีไฟป่าเกิดขึ้นทุกปี มีพันธุ์ไม้ขึ้นคละปะปนกันมากชนิด เช่น ไม้สัก แดง ประดู่ มะค่าโมง ชิงชัน เกิดแดง ตะแบก รกฟ้า จั้วป่า มะกอก สมอไทย โมกมัน พืชชั้นล่างจะเป็นพวกหญ้า กก และไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ เช่น ไม้ป่า ไม้ซาง ไม้ข้าวหลาม และไม้ลวก เป็นต้น

2.2 ป่าแพะ ป่าแดง ป่าโคก หรือป่าเต็งรัง (Deciduous Dipterocarp Forest) ป่าชนิดนี้มีอยู่มากทางภาคเหนือ ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนทางภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือแทบจังหวัดจันทบุรีจะไม่ปรากฏป่าชนิดนี้อยู่เลย พบป่าชนิดนี้มากที่สุดทางภาคตะวันออก

ออกเฉียงเหนือ คือมีอยู่ถึง 70 - 80 เปอร์เซ็นต์ ของป่าชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาคนี้ทั้งหมด มีอยู่ทั่วไปทั้งที่ราบและที่เขาสอง ดินมักเป็นดินทรายและลูกรัง (Lateritic Soil) ซึ่งจะมีสีค่อนข้างแดง ในที่บางแห่งจึงเรียกป่าแดง ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือป่าชนิดนี้มักอยู่ในพื้นที่ที่เป็นเนิน หรือที่เรียกว่าโคก ลักษณะของป่าชนิดนี้เป็นป่าโปร่งที่มีต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดกลางขึ้นอยู่กระจัดกระจาย พื้นป่าไม่รกทึบ มีหญ้าชนิดต่าง ๆ ขึ้นอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะหญ้าเพ็ค และไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ พันธุ์ที่สำคัญ ได้แก่ รังพลวง กราด แสลงใจ มะขามป้อม และพะยอม เป็นต้น

2.3 ป่าทุ่ง (Savanna Forest) เป็นป่าที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ป่าธรรมชาติชนิดอื่น ๆ ดังกล่าวข้างต้นได้ถูกทำลายไป อาจเกิดจากดินเสื่อมสภาพ ต้นไม้ไม่สามารถเจริญเติบโตหรือแพร่พันธุ์ได้ พวกหญ้าต่าง ๆ จึงเข้ามาแทนที่ จะพบอยู่ทั่วไปตามภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย บริเวณที่เป็นป่าร้างหรือไร่ร้าง หญ้าที่ขึ้นส่วนใหญ่เป็นหญ้าคา แฝกหอม หญ้าชันอากาศ หญ้าพง สาบเสือ แต่อาจจะมีต้นไม้ขึ้นอยู่ห่าง ๆ เช่น กระโดน กระถินป่าหรือกระถินพิกาน สีเสียดแก่น และประดู่ ซึ่งล้วนเป็นพันธุ์ไม้ที่ทนทานต่อไฟป่าได้ดี

2.2 ระบบนิเวศชายฝั่งทะเล

เป็นระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับชายหาดและทรัพยากรชายทะเล มีลักษณะผสมผสานกับระบบนิเวศทางบกบ้าง ดังนี้

1. เกาะแก่งและชายฝั่ง มักเป็นเกาะขนาดเล็กที่มีสันเป็นหินปูนเป็นแกนหลักของเกาะ ส่วนเกาะขนาดใหญ่อาจมีภูเขาแกรนิตอยู่โดยเฉพาะเกาะขนาดใหญ่มากจะมีลักษณะเฉพาะบริเวณชายฝั่งเป็นระบบนิเวศชายฝั่งและชายทะเล สังคมพืชประเภทสันเขาหินปูนจะมีลักษณะเด่น มีป่าชายหาดและป่าชายหาดอยู่โดยรอบ ระบบนิเวศบนเกาะเป็นระบบนิเวศบนทางบก แต่เนื่องจากสภาพเป็นเกาะจึงถูกตัดขาดออกจากระบบนิเวศทางบกอื่น ๆ ทำให้ระบบนิเวศบนเกาะมีลักษณะเฉพาะ เช่น บริเวณน้ำตกหรือแหล่งน้ำจืดที่พบตามเกาะมีปลาน้ำจืดอาศัยอยู่ แต่ปลาน้ำจืดที่พบส่วนใหญ่มักเป็นคนละกลุ่มกับปลาน้ำจืดที่พบทั่วไปคือ มีปลาในกลุ่มปลาบู่มาก

ป่าบกในพื้นที่เกาะไม่ใช้ทรัพยากรทางทะเลโดยตรง แต่การที่ได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางทะเลประกอบกับความสัมพันธ์ของการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในเขตที่ดินชายทะเล จึงกล่าวได้ว่าป่าบกในพื้นที่เกาะเป็นทรัพยากรอีกประเภทหนึ่งที่มีความแตกต่างไปจากป่าในพื้นที่บนบก สามารถแบ่งป่าบกในพื้นที่เกาะออกเป็น 2 ชนิด คือ

1.1 ป่าดิบชื้น (Tropical Rain Forest) ป่าดิบชื้นเป็นป่าประเภทไม่ผลัดใบ (Evergreen Forest) โดยทั่วไปเรียกว่าป่าดงดิบ มีมากที่สุดแถบชายฝั่งทะเลตะวันออก ได้แก่ จังหวัด

ตราด จันทบุรี และภาคใต้ ซึ่งมีปริมาณน้ำฝนมากกว่าภาคอื่น ๆ ป่าดิบชื้นที่มีอยู่ที่ระดับ 600 - 900 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลางและมีปริมาณน้ำฝนมากกว่า 2,000 มิลลิเมตร / ปี ลักษณะทั่วไปเป็นป่ารกทึบ พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ ตังหน กะทิงหน ทำมึง ยมหอม จิกเขา อบเชย พันจำ หว่า หลาวชะโอน เขา ประภาพรเถาวัลย์ได้แก่ แสลงพัน เถาไฟ กระไดลิง

1.2 ป่าดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) ป่าดิบแล้งเป็นป่าประเภทไม่ผลัดใบอีกชนิดหนึ่งขึ้นอยู่ในบริเวณที่มีความชื้นในดินสูงตลอดทั้งปี ได้รับอิทธิพลจากฝนที่ตกนานหลายเดือนในรอบหนึ่งปี มีลักษณะเป็นป่าขนาดใหญ่ที่มีต้นไม้ขึ้นเบียดกันค่อนข้างหนาแน่น เรือนยอดปกคลุมพื้นที่ป่าประมาณ 80 - 90 เปอร์เซ็นต์ ระบบนิเวศอยู่ในรูปที่พืชจะกลับไปให้ได้อีกครั้ง บริเวณเกาะมีลักษณะป่าดิบแล้งที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัด 2 แบบ คือ ป่าดิบแล้งโดยทั่วไปอยู่ตามบริเวณเนินเขาด้านรับลมมรสุม ซึ่งมีแนวโน้มที่จะกลายสภาพเป็นป่าดิบชื้นในอนาคต โดยเฉพาะป่าดิบแล้งที่ขึ้นอยู่ในหุบเขา อีกแบบหนึ่งคือ ป่าดิบแล้งแคระ เป็นป่าที่มีไม้ขนาดเล็ก มีความสูงเรือนยอด 7 - 10 เมตร เรือนยอดปกคลุมพื้นที่ป่าที่ประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ ไม้พื้นล่างเป็นพวกพืชมีหนามขึ้นปกคลุมพื้นป่าอย่างหนาแน่น เช่น หนามขี้แรด พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ หลุมพอ สะตอ สัตตบรรณ หว่า กระท่อน กาซะนะ มะเฒ่า และนมช้าง เป็นต้น ป่าดิบแล้งจัดเป็นระบบนิเวศบกที่เป็นสภาพสุดท้ายที่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง การถ่ายทอดอาหารหรือแร่ธาตุเกิดในระบบโดยการย่อยสลายวัตถุปล่อยลงมาจากพืชต่าง ๆ เช่น ใบไม้ กิ่งไม้ และต้นไม้ที่ตายแล้ว ทำให้ได้รับแร่ธาตุกลับคืนลงสู่ดิน

1.3 ป่าเขาหินปูน เป็นป่าที่ขึ้นอยู่บนเขาหินปูน ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายคลึงกับป่าเขาหินปูนบนพื้นที่ราบ คือพื้นป่ามีดินน้อยและสภาพแวดล้อมที่จำกัด เช่น ลมแรง ความหนาของหน้าดินน้อย และมีความลาดชันของพื้นที่สูง จึงทำให้พันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก แคระแกร็น และจะไม่ค่อยพบไม้ใหญ่บนพื้นที่เขาหินปูน พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ จันทน์ผา สลัดได ประเภา หนาดหิน และบอน เป็นต้น

2. ถ้า ทะเล หน้าผา ทะเลสาบน้ำเค็ม เป็นลักษณะธรณีสัณฐานที่มีศักยภาพการท่องเที่ยวสูงมากในปัจจุบัน คือ

2.1 ถ้าทะเล / โพรงหินชายฝั่งทะเล

ถ้าชายฝั่งทะเล หมายถึง ถ้าที่เกิดขึ้นตามบริเวณชายฝั่งทะเล ซึ่งอาจเป็นฝั่งทะเลของแผ่นดินใหญ่หรือชายฝั่งทะเลของเกาะต่าง ๆ เกิดจากการกัดเซาะของคลื่นทะเลชายฝั่งทำให้เกิดเป็นช่องโพรงลึกเข้าไป ระบบนิเวศของถ้าทะเลบางแห่งจะเป็นที่อยู่อาศัยของค้างคาว นกแอ่นกินรัง

ค้างคาวหน้ายักษ์สามเหลี่ยม นกนางแอ่นตะโพกแดง จิ้งโกร่งดำ ตะขาบดำ คางคกน้ำ งูเหลือม งูกาบ
หมากดำ

2.2 หน้าผาสงูชั้นริมทะเล

ทรัพยากรหน้าผาโดยทั่วไปแถบอันดามันและฝั่งอ่าวไทย มีลักษณะชายฝั่ง
ทะเลยุบจมลง ระบบนิเวศคล้ายคลึงกับนิเวศเขาหินปูน ซึ่งบางส่วนเป็นป่าแล้ง และบางส่วนที่มีการ
สะสมตัวของอินทรีย์วัตถุและมีการพัฒนาของชั้นดินจะเป็นนิเวศป่าดิบชื้น พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ ประยูรเขา
ปาล์มพระราหู สลัดได จันทน์ผา ตะเคียนหินตะเคียนทราย มะเกลือป่า จั้วป่า เฟิร์นชนิดต่าง ๆ และไผ่
ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น บริเวณโพรงช่องของเทือกเขาผาชันจะพบนกเขียดดำ นกชุมพูขาว ถ้าใกล้ป่าชาย
เลนจะพบ นกกระเต็นน้อยธรรมดา นกกินเปี้ยว นกกระจอกป่าชายเลน และบริเวณชายหาดหินทรายทะเลจะ
พบนกยางทะเล นกออก และเหยี่ยวแดง เป็นต้น

2.3 ทะเลใน / ทะเลสาบน้ำเค็มเกิดขึ้นทั้งในทะเลและบริเวณชายฝั่งทะเลสาบน้ำ เค็ม มักเกิดจากการปิดกั้นของปะการัง มักเป็นรูปวงกลมมีทางน้ำแคบ ๆ ให้น้ำไหลผ่านได้ ระบบนิเวศ ของทะเลใน (Lagoon) จะคล้ายคลึงกับระบบนิเวศป่าโดยส่วนใหญ่จะมีช่องเข้าออกของมวลสารทาง เดียว พืชพรรณส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกับบริเวณผาหินปูน เช่น ประยูรเขา จันทน์ผา และพบไม้สกุลขี้ผึ้ง หรือนมตำเลีย ขึ้นพันกับไม้ใหญ่ในระบบนิเวศป่าชายเลนเป็นแนวสัน ๆ ในทะเลใน และอาจพบไม้ โกงกางเล็ก โกงกางใบใหญ่ ตะบูนดำ ตะบูนขาว หากมีหาดทรายจะพบ หูกวาง จิกทะเล จั้วป่า (ดอกแดง) พันธุ์สัตว์จะพบ นกแก๊ก เหล่านกบินปลา เหล่านกกระเต็น นกกระจัดป่าโกงกาง ค้างคาวแม่ไก่ เกาะ สัตว์เลื้อยคลาน ได้แก่ งูสามเหลี่ยม งูกะปะ งูทะเลบางชนิด งูเหลือม และตะกวด เป็นต้น

2.4 ป่าชายหาด (Beach Forest)

เป็นป่าที่มีชั้นคลุมดินหรือเนินทรายชายฝั่งทะเลที่เป็นดินกรวด ทรายและโชด
หินที่ยกตัวจนน้ำท่วมไม่ถึง แต่ได้รับผลกระทบจากทะเล เช่น ไร่ความเค็มและลมทะเล พันธุ์ไม้จะผิ
แผกไปจากที่ถูกน้ำท่วมถึง ถ้าชายฝั่งทะเลเป็นดินทรายก็จะมีสนทะเลขึ้นอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อน ไม้ค้อยมี
พันธุ์ไม้อื่นปะปน หากชายหาดมีความชื้นค่อนข้างมาก ลักษณะพืชพันธุ์บริเวณชายหาดจะเปลี่ยนจาก
สนทะเลที่มีใบเล็กเรียวแหลมเป็นเส้นมาเป็นพืชใบกว้างอย่างอื่น ๆ ที่สำคัญ คือ ปอทะเล ลำพู กระทิง
และจิก เป็นต้น พืชชั้นล่างเป็นพวกตีนนก และพันธุ์ไม้เลื้อยอื่น ๆ อีกบางชนิด ถ้าเป็นดินกรวดหรือเป็น
หินพันธุ์ที่ขึ้นอยู่ส่วนใหญ่จะเป็นพวกกระทิง และหูกวาง เป็นต้น

2.5 หาดทราย หาดหิน

หาด (Beach and Shore) เป็นพื้นที่ระหว่างฝั่งกับแนวน้ำลงเต็มที่ บางส่วน
ของหาดจึงอยู่ใต้น้ำเกือบตลอดเวลา บริเวณหาดทรายมีความซับซ้อนของระบบนิเวศน้อย แต่เมื่อได้